

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ
JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl/Year: 6, Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 4

Aralık/December-2025

Kur’ân Meâllerinde Tefsiri Rivayetler: Hasan Basri Çantay Örneği

Interpretational Quran Translations: The Example Of Hasan Basri Çantay

Zeki KESKİN

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Temel İslam
Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı
Assistant Professor, Gaziantep Islamic Science and Technology University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Basic Islamic Sciences, Tafsir
Gaziantep/TÜRKİYE
zekikeskin1974@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1445-8827>

Atıf / Citation: Keskin, Zeki. “Kur’ân Meâllerinde Tefsiri Rivayetler: Hasan Basri Çantay
Örneği”, *Genç Mütefekkirler Dergisi*, 6/4, (Aralık/December, 2025),1058-1116.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.17994946>

Yayın Bilgisi/Publication Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Date Received: 14.08.2025

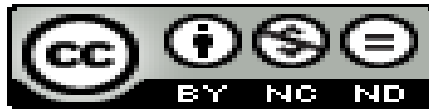
Kabul Tarihi/Date Accepted: 13.12.2025

Sayfa Aralığı/ Page Range: 1058-1116

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Yayıncı / Published by: Nihat DEMİRKOL / TÜRKİYE

ÖZET

Cumhuriyet döneminde, Kur'ân'ın anlaşılması için, Türkçe Kur'ân Meâl'i yazmak büyük bir önem arz etmekteydi. Bu dönemde yazılan birçok meâl her ne kadar türkçe yazılmış olsa da, içerisinde Arapça ve Osmanlıca kavramlar bulunmaktaydı. Bu meâllerden okunması ve anlaşılması kolay türkçesi sade olan meâllerden Hasan Basri Çantay'ın yazmış olduğu Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm adlı eserini zikretmek mümkündür. Bu meâl diğer yazılmış türkçe meâllere kıyasla daha açıklayıcı ve anlaşılır bir türkçeyle yazılmış bir eserdir. Bu eser, cumhuriyet döneminde yazılan türkçe mealler arasında ilim dünyasında kendine has bir yer edinmiştir. Bu çalışmada Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'inde ayetlerin mealini yaparken başvurmuş olduğu Tefsiri Rivayetleri ve bu rivayetleri kimlerden nakil yaptığını inceleyeceğiz. Çantay genelde türkçenin kurallarına bağlı kalarak hazırladığı mealinde muhkem ve müteşabih ayetlerin bazılarını kısa pasajlar şeklinde tefsiri rivayetler, izahlar getirmiştir. Çantay'ın mealine aldığı bu rivayetleri çoğunlukla, Zemahşerî, Râzi, Beydâvî, Celâleyn, Kurtubi, Sabuni ve Hâzin, Ebussuûd, gibi tefsir kaynaklarından faydalanmış ve Rivayetleri aktarırken ayetlerin özgünlüğüne bağlı kalmış, mealî özünden uzaklaştırıcı süslü ifadeler yer vermemiştir. Çantay mealinde bazı kavramları açıklarken ayrıca Arapça Lügatlara başvurmuş ve açıklamalarını dipnotta belirtmiştir. Kimi ayetleri de hadislerle desteklemiş ve bu hadisleri de güvenilir kaynaklardan almaya özen göstermiştir. Çantay'ın mealinde okuyanın dikkatini dağıtacak rivayetlerden, özellikle itikadi, ameli şüphelerden siyasi düşüncelerden, ihtilaflı konulardan kaçınmış Kur'an'ın özgünlüğüne gölge düşürecek rivayetleri almamış ve onlardan uzak durmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Âyet, Meâl, Rivayet, Nakil, Lügat, Çantay.

ABSTRACT

During the Republic period, Writing a Turkish translation of the Quran was crucial for understanding the Quran. Although many translations written during this period were written in Turkish, they incorporated Arabic and Ottoman concepts. It is possible to read these translations based on these translations and mention Hasan Basri Çantay's "Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerîm" (The All-Wise Qur'an and Its Meanings), a comprehensive and simple translation in Turkish. This translation, compared to other Turkish translations, is more descriptive and understandable. This work has earned a unique place in the scholarly world among the Turkish translations written during the Republican era. In this study, we will examine the commentary narrations and narratives Çantay consulted in interpreting the verses in his Quranic Wise and Holy Meanings, as well as the sources from which he narrated them. In his translation, which generally adhered to the rules of the Turkish language, Çantay provided brief exegetical narrations and explanations for some of the more specific and more ambiguous verses. Çantay's interpretations of these narrations were largely based on exegetical sources such as Zamakhshari, Razi, Baydawi, Jalaleyn, Qurtubi, Hazin, Sheikhzade, and Abussuud. He adhered to the authenticity of the verses and avoided elaborate expressions that would distract from the essence of the interpretation. When explaining certain concepts in his interpretation, Çantay also consulted Arabic dictionaries and included these explanations in footnotes. He also supported some verses with hadiths, and he was careful to source these hadiths from reliable sources. In his interpretation, Çantay avoided narrations that might distract the reader, particularly those concerning faith, practical doubts, political views, and controversial issues. He avoided and strove to avoid narrations that would compromise the authenticity of the Quran.

Key words: Quran, Verse, Translation, Rumor, Narration, Dictionary, Çantay.

GİRİŞ

Kâinatın yaratılışı ve inşasından¹ itibaren yeryüzünde yaşam alanı sağlayarak insana sorumluluk yükleyip, ilk insanı ilk peygamber olarak gönderen Allah (c.c.), ona hayat ile ilgili bilmediğini, eşyanın isimlerini hakikatini öğreterek, onu bilgili ve bilinçli bir varlık olarak yeryüzünün efendisi, halifesi yapmıştır. " وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْتُكُمْ " "O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır."² Her dönemde toplumu aydınlatmak için onlara ilahi mesajlarını ulaştırmak için öğretici, aydınlatıcı, yol gösterici olarak peygamberler göndermiştir. Gönderilen peygamberlerin sonuncusu ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. O'nun aracılığıyla gönderilen son Kutsal Kitap olan Kur'an-ı Kerim, indirilen toplumun dilini baz alarak dili Arapça olarak inmiştir. "وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا" "Biz Kur'an'ı işte böyle Arapça bir hüküm ve hikmet olarak indirdik"³ Kitabın kendisine gönderildiği peygamberin ve yaşadığı toplumun dili Arapça olması, Kur'an'ın da bu dil ile inmesini gerekli kılmıştır. "إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ" "Kur'an'ı anlayabilesiniz diye biz onu Arapça olarak indirdik"⁴ böylece son peygamber kavminin diliyle Allah'ın gönderdiği emir ve yasakları kavmine rahat anlatabilmiştir.⁵

"İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik"⁶ Kur'an'ın Arapça inmesi demek sadece Araplara gönderilmiş bir kitap olarak telakki edilmemelidir. Üslûbu sayesinde kendini herkese dinletmiş, kendisini dinleyen camiayı kendisine hayran bırakmış, O'nu yok etmeye gelen düşmanları bile O'na hayran olmaktan kendilerini alıkoyamamışlardı. O'nun eşsiz edebiliği karşısında şairler şiir yazmakta aciz kalmışlardır. Vahiyle hangi ayetin hangi sürenin nereye konulacağı Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından emredilmiştir. Ayet ve süreler arasındaki tenâsüb ve insicâm O'nun mucizliğini ortaya koymaktadır.⁷ İçeriği ve kapsayıcılığıyla evrensel ilkeler bildiren

¹ Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerim'de 'Yaratma'-Kavramsal Çerçeve, Din ve Bilim Açısından Yaratılış* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 83-85.

² el-En'âm 6/165.

³ Ali Özek vd. *Kur'an-ı Kerim ve açıklamalı Meâli*, hazırlayanlar:, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümü. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), er-Ra'd 13/37.

⁴ Yûsuf 12/2.

⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 57-59.

⁶ İbrâhim 14/4.

⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 166.

Kur'an, lafzı ve dili itibariyle de özgün ve evrenseldir. Harflerden ve seslerden oluşmuş, süre ve ayetlerden müteşekkil Allah kelimidir. Gönderiliş amacı bütün insanlığa olan Kur'an-ı Kerim, içeriği ve muhtevası ile okuyanın öğüt alması ve hidayet bulması için kolay ve anlaşılır bir şekilde indirilmiştir. *"Andolsun ki biz Kur'an'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık"*⁸. وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ İndirildiği toplumun diliyle indirilmesi bir metnin daha iyi anlaşılmasına sebep olmaktadır. Kur'an dili Arapça dışında başka bir dilde indirilmiş olsaydı muhatapları bu metinleri anlamayacak ve anlaşılmayan bir metinden de topluma bir fayda sağlanması mümkün olmazdı. Bu da Kur'an'ın gönderilme amacına aykırı bir durum ortaya çıkmış olurdu. Bu kutsal metinlerde istenilen amaca ulaşması olanaksız olurdu. *"Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: "Ayetlerin açık seçik anlaşılır olması gerekmezmiydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öylemi!" De ki: "O, inananlar için bir rehber ve şifadır, inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır Kur'an onlara kapalıdır. sanki çok uzaktan sesleniliyor."*⁹ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَعَجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَٰئِكَ

muhatap aldığı toplumun diliyle inen Kur'an metinleri kendisine uyan ve tabi olanlara yol gösterici ve hidayet kaynağı olmakla beraber inkar edip kutsal metinleri kabul etmeyen toplumlar için ise fayda sağlamayan metinlerdir.

Kur'an-ı Kerim'in tercüme ve tefsir edilmesi, gerçekten de derin bir ilim, dikkat ve hassasiyet gerektiren bir süreçtir. Kur'an'ın Arapça dilindeki belâgat, i'câz (mucizevî üslup) ve çok katmanlı anlam yapısı, onun başka bir dile aktarılmasını son derece zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, Kur'an'ın tercümesi veya tefsiri yapılırken şu noktalar özellikle önem taşır. Harfi Tercüme, Kelimelerin birebir karşılıklarını aktarmayı hedefler. Ancak, Kur'an'ın lafızlarında barındırdığı çoklu anlamlar ve üslup özellikleri nedeniyle bu yöntem yetersiz kalır. Örneğin, bir kelimenin Arapça'da taşıdığı derin çağrışımlar, başka bir dilde tam olarak ifade edilemeyebilir. Mana Tercümesi ise, Orijinal metnin kastettiği anlamı, hedef dilde en uygun şekilde ifade etmeyi amaçlar. Bu, kelimelerin birebir karşılığından ziyade, metnin ruhunu ve mesajını korumaya yöneliktir. Kur'an'ın tefsiri tercümesi, metnin arka planını, iniş sebebini (sebeb-i nüzul), tarihî ve coğrafi bağlamını dikkate alarak yapılır. Bu yöntem, ayetlerin farklı durumlarda nasıl anlaşılması

⁸ el-Kamer 54/17.

⁹ Fussilet 41/44.

gerektiğini de göz önünde bulundurur. Örneğin, Mekki ve Medeni ayetlerin üslup ve vurgularındaki farklılıklar, tercümede de dikkate alınmalıdır.

Kur'an'da bir kelimenin farklı ayetlerde farklı anlamlar yüklenmesi, tercüme sırasında kelime seçimlerini kritik hale getirir. Bu nedenle, mütercimlerin Arap dili ve Kur'an ilimlerine (örneğin, vücut ve nezair) vakıf olması gerekir. Bir diğer önemli unsur bağlamsal yorum, ayetin indiği dönemdeki sosyal, siyasi ve kültürel şartları da dikkate alarak anlamın doğru aktarılmasını sağlar. Kur'an'ın tertibi (sure ve ayetlerin dizilişi) ve üslubu, onun mucizevî yönlerindendir. Tercümede bu tertibi korumak zor olsa da, metnin akışını ve bütünlüğünü bozmamak önemlidir. Kur'an tercümesi yapacak kişinin, hem Arapça'ya hem de hedef dile hâkim olması, aynı zamanda İslami ilimlerde (tefsir, hadis, fıkıh, vs.) derin bir bilgi birikimine sahip olması gerekir.

Kur'an'ın tercüme ve tefsiri, sadece dilsel bir aktarım değil, aynı zamanda bir sorumluluk ve ilim işidir. Bu nedenle, mütercimlerin ve tefsir âlimlerinin, metnin orijinal ruhunu ve mesajını korumak için büyük bir özen göstermesi gerekmektedir. Sizin de belirttiğiniz gibi, Kur'an'ın mucizevî yönleri, onun başka bir dile tam olarak aktarılmasını imkânsız kılar; ancak mana odaklı çalışmalar, onun evrensel mesajının anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Son Peygambere gönderilen Kutsal Kitap Kur'an'ın kelimelerden müteşekkil âyetleri kendine hâs bir muciz bir üslubu ve siyakıyla özgündür. Kullandığı Arapça dili ile hiçbir dilden etkilenmediği gibi, hiçbir dilin de devamı değildir. Bu nedenle aynı anlama gelen kelimeler farklı âyetler de farklı anlamlar kazandığı gibi bazen kelime farklı ayetler de farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu farklılık indiği döneme, olaya, coğrafyaya ve Mekki veya Medeni âyetlere göre farklılık arz etmektedir. Bu nedenle Kur'an'ı tercüme ederken ve mealini yaparken bu konuda çok dikkatli olunması gerekmektedir. Kur'an'ın, Arapça dışında başka bir dil ile tercüme edilmesi veya tefsir edilmesi mümkündür. Tercüme edilen sözcüklerin bütün manalarını koruyarak ve tertibine uyarak bir sözün bir dilden başka bir dile aktarılması, bu harfî tercüme olarak bilinir, fakat Kur'an'ın belâgat ve i'câzından dolayı birebir harfî tercümesi yapılması mümkün değildir.¹⁰ Çünkü Kur'an'ın lafzında öyle muhtelif manalar vardır ki bunları tercümenin metninde sıralansa

¹⁰ Muhammed Hüseyin Zehebi, “*et-Tefsir ve'l-Müfessirün*” (Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1396/1976), 1/19-24.

o tercüme olmaz, izahı veya tefsiri olur.¹¹ Kur'ân'ın tefsiri tercümesi ise, Orjinal metinden kastedilen manayı anladıktan sonra çevrilecek dilde sözün söylendiği amaca uygun olarak manayı ifade edecek terkihi oluşturmaktır.¹²

Kur'ân-ı Kerim'in başka dillere tercüme edilmesi, İslam tarihinin erken dönemlerinden itibaren başlayan önemli bir faaliyettir. Bu süreç, Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine kadar uzanır ve sahabilerin çabalarıyla şekillenmiştir. Örneğin, sahabeden Selmân el-Fârisî (r.a.), İranlıların talebi üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.)'den izin alarak Fâtiha sûresini Farsçaya tercüme etmiştir.¹³ Bu, Kur'ân'ın başka bir dile çevrilmesine dair ilk örneklerden biri olarak kabul edilir. İmam-ı Azam Ebû Hanîfe (r.a.) gibi büyük âlimler, Arapça bilmeyen Müslümanların namazda Fâtiha'yı kendi dillerinde okumalarına izin vermişlerdir.¹⁴ Bu, Kur'ân'ın anlaşılması ve ibadetin anlamlı bir şekilde yerine getirilmesi açısından önemli bir adımdır. Kur'ân tercümeleri, sadece Farsça ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin, Berbericeye yapılan çeviriler ve Musa b. Seyyâr el-Esvârî (ö. 255) gibi âlimlerin talebelerine Kur'ân'ı hem Arapça hem de Farsça tefsir etmesi,¹⁵ bu faaliyetlerin ne kadar erken dönemlerde yaygınlaştığını gösterir. Ayrıca, Hicrî 345 yılında Sâmânî Devleti'nin Emiri Mansûr b. Nûh, Maverâünnehir'in önde gelen âlimlerine Kur'ân'ı ve Taberî Tefsiri'ni Farsçaya çevirmelerini emretmiştir. 961-976 yılları arasında gerçekleşen bu çeviri faaliyetine, Türk devletlerinden gelen âlimler de katılmıştır. Kur'ân'ın Türkçe tercümeleri de önemli bir yere sahiptir. Hicrî 734 (Miladî 1333) yılında Muhammed b. el-Hâc Devletşah eş-Şîrâzî tarafından istinsah edilen ve Oğuz Türkçesi ile yazılmış bir Kur'ân tercümesi bulunmaktadır.¹⁶ Bu, Türkçe Kur'ân çevirilerinin ne kadar eskiye dayandığının bir kanıtıdır. Batı dünyasında ise Kur'ân'ın ilk Latince tercümesi, 1143 yılında Robertus Ketensis ve Dalmaçyalı Hermannus tarafından yapılmış ve daha sonra Theodor Bibliander tarafından yayımlanmıştır. Ludovicus Maraccius'un 1698'de tefsirli ve tenkidli bir şekilde hazırladığı Latince tercüme de önemli bir çalışmadır. Kur'ân,

¹¹ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Bilimevi Basın Yayın, 2. Baskı, 2008), Önsöz/1.

¹² Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, 1/19-24.

¹³ Muhammed Abdülazîm Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2. Baskı (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1373/1953), 2/55.

¹⁴ Sultân Vele, *Rebâbnâme*, ed. Ali Sultânî Gird Fermerzî (Tehran: Müessesesi-i Mutâleât-i İslâmî 1359/1980), 413-414.

¹⁵ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Abdus-Selâm Hârûn, (Kahire: 1948), 1/368.; Mahmûd Rabdâvî, "Tarih Boyunca Kur'ân Tercümelerinin Amaçları ve Çeşitleri", Çev. Zafer Kızıklı, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8, 3, 280.

¹⁶ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 2/128-129.

Avrupa’da önce Fransızca ve İngilizce gibi dillere çevrilmiş, zamanla dünyanın pek çok diline tercüme edilmiştir.¹⁷

Günümüzde Kur’ân-ı Kerim, neredeyse tüm dünya dillerine çevrilmiş durumdadır. Bu tercümeler, Müslüman olmayan toplumların İslam’ı anlamasına yardımcı olduğu gibi, Arapça bilmeyen Müslümanların da Kur’ân’ın mesajını doğrudan öğrenmelerine imkân tanımaktadır. Ancak, tercümelerin aslının yerini tutmayacağı ve tefsirlerle desteklenmesi gerektiği unutulmamalıdır. Bu tarihî süreç, Kur’ân’ın evrenselliğini ve farklı kültürlerle buluşma çabalarını yansıtır. Tercüme faaliyetleri, İslam’ın yayılmasına ve anlaşılmasına katkı sağlamış, aynı zamanda İslam medeniyetinin entelektüel zenginliğini ortaya koymuştur.

Kur’ân-ı Kerim’in Türkçeye tercüme edilmesi, İslam’ın Türk coğrafyasında yayılmasıyla birlikte miladî XI. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Ancak günümüze ulaşan en eski Türkçe Kur’ân tercümeleri, XIV. yüzyıla aittir. Bu ilk tercümelerde Uygur, Arap ve Latin harflerinin kullanıldığı görülmektedir. Kur’ân’ı bir bütün olarak tefsir eden ilk Türk âlimi ise Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî’dir.¹⁸ Onun çalışmaları, Türklerin Kur’ân’ı anlama ve yorumlama çabalarının erken dönemlerdeki önemli bir örneğini teşkil eder. Kur’ân-ı Kerim’in kelimesi kelimesine tercümesinin mümkün olmadığı gerçeğinden hareketle, noksanlıklarıyla birlikte aslına en yakın şekilde ifade etmeye çalışan çevirilere “meâl” denilmiştir.¹⁹ Meâl çalışmaları, özellikle Cumhuriyet döneminde Türkiye’de hız kazanmıştır. Bu dönemde, Kur’ân’ın Türkçeye çevrilmesi görevi Mehmet Akif Ersoy’a verilmiş, ancak Akif’in çalışması resmî olarak tamamlanamamıştır.²⁰ Bununla birlikte, Cumhuriyet’in ilk yıllarında pek çok önemli isim meâl çalışmalarına katkı sağlamıştır. Bu isimler arasında: Muhammed Hamdi Yazır (Elmalılı Tefsiri ile tanınır), İzmirli İsmail Hakkı, Ömer Rıza Doğrul, Hasan Basri Çantay, Osman Nebioğlu, Ömer Nasuhi Bilmen gibi âlimler öne çıkmaktadır.²¹

¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 221.

¹⁸ Şihâbüddîn Mahmud Alûsî, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Âzîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye (Beyrût: Dâru’lKütübî’l-İlmiyye, 1415), 6/365.

¹⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 220. ; Şevki Saka, , “Türkçe Kur’ân mı?”, *AÜİFD*, 39, (Ankara: 1999), 88-89.

²⁰ Ruhi Naci Sağdıç, “Kur’ân Tercümeleri Münasebetiyle Mehmet Akif Merhum Hakkındaki Hatıralar”, *Sebilürreşad*, 269, 1958, 11/ 304.

²¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 223 ; Hidâyet Aydar, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi Meselesi* (İstanbul: Kur’ân Okulu Yayıncılık, 1996), 170-175.

Bu çalışmamızın odak noktasını oluşturan Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm adlı eseri, Türkçe meâller arasında önemli bir yere sahiptir. Çantay'ın meâli, hem dilinin akıcılığı hem de nakil ve rivayetlere dayalı yorumlarıyla dikkat çeker. Bu bağlamda, çalışmamızın başlığını "Kur'ân Meâllerinde Tefsiri Rivayetler: Hasan Basri Çantay Örneği" olarak belirledik. Bu çalışmada, Hasan Basri Çantay'ın meâlini hazırlarken hangi âyetlerin meâlini başka Tefsiri kaynaklardan naklettiğini ve bu Rivayetleri nasıl yorumladığını tespit etmeyi amaçlıyoruz. Bunu yaparken şu adımları izleyeceğiz, Meâli baştan sona ele alarak, her sûreyi ayrı ayrı inceleyeceğiz. Bu süreçte, sûrelerdeki önemli, farklı ve dikkat çekici Rivayetleri ele alacağız. Her âyetin meâlinde, Çantay'ın hangi tefsiri kaynaklardan yararlandığını ve bu kaynaklardan nasıl alıntılar yaptığını belirleyeceğiz. Özellikle Hâzin, Taberî, Râzî, Beydâvî, Celaleyn, Sabuni gibi müfessirlerin yorumlarını nasıl aktardığını analiz edeceğiz. Çantay'ın meâlinde yer verdiği tefsiri Rivayetleri, sunacağız. Örneğin: Bakara Sûresi 255. Âyet (Ayete'l Kürsi): Çantay'ın bu âyeti hangi müfessirin eserinden faydalandığını ve hangi rivayeti aktardığını belirteceğiz.

1. Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm Ve Meâl-i Kerîm'indeki Tefsiri Rivayetler Sistematiği

-Bakara Sûresi 2/22. Ayet

Çantay Meâli: *O (Rab) ki yeryüzünü sizin (kalmanız ve rahat etmeniz) için bir döşek, göğü (yüksek tavan ve kubbe gibi) bir bina yaptı**

Rivayet*: Beğavi : Yahut, "yarattı".

-Bakara Sûresi 2/25. Ayet

Çantay Meâli: *Kendilerine sunulacak. Orada çok temiz eşler* de onların.*

Rivayet*: Beydâvi: İnsanın yaratılışına hoş gelmeyen hallerden, hayız gibi, kir gibi, kötü huy gibi şeylerden tamamen temiz.

-Bakara Sûresi 2/44. Ayet

Çantay Meâli: *(Ey Yahudi bilginleri!) Siz, insanlarda iyiliği (gerçeği ve Peygambere iman etmeyi) emredersiniz de kendinizi unutur musunuz?* Halbuki kitap (Tevrat) da okursunuz. Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?*

Rivayet*: Sabuni: Bu ayetler bazı Yahudi âlimleri hakkında inmiştir. Onlar Müslüman olmuş yakınlarına "Muhammed'in dininden ayrılmayın. Şüphesiz o hak dindir.", diyerek insanlara iman etmeyi emrediyorlar, fakat kendileri yapmıyorlardı.

-Bakara Süresi 2/49. Ayet

Çantay Meâli: *Yine hatırlayın o zamanı ki (yeni doğan) oğullarınızı boğazlayıp kızlarınızı sağ bırakmak* (yahut kadınlarınıza utanılacak türlü fenalıklar yapmak) suretiyle size (atalarınıza) işkencenin en kötüsünü yüklemekte devam eden Firavun hanedanından sizi kurtarmıştık.*

Rivayet*: Sabuni: Müfessirlerin naki ettiklerine göre bunun sebebi şudur: Firavun bir gün Beyt-i Mukaddes'ten bir ateş çıktığını bu ateşin Mısır'ı kuşatıp bütün Kıptîleri yaktığını fakat İsrailoğulları'na dokunmadığını rüyasında görür. Bu rüyayı kâhinlere sorduğunda onlar "İsrailoğulları'ndan doğacak bir çocuğun senin helâkine ve mülkünün elinden gitmesine sebep olacak" şeklinde yorumlarlar. Bunun üzerine Firavun, İsrailoğulları'nın doğacak her çocuğunun öldürülmesini emreder.

-Bakara Süresi 2//75. Ayet

Çantay Meâli: *Artık (ey müminler!) onların (Yahudilerin) size inanacaklarını umar mısınız?**

Rivayet*: Sabuni: Ensarla Yahudiler arasında dostluk, komşuluk, sût bağları ve ittifak vardı. Dolayısıyla onların müslüman olmalarını istiyorlardı. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu. Bu ayet müslümanların, Yahudilerin millet olarak imana geleceklerini ümit etmemelerini bildiriyor.

-Bakara Süresi 2/97. Ayet

Çantay Meâli: *(Habibim) de ki: "Kim Cebrail'e düşman olursa..."**

Rivayet*: Celaleyn: Kahrından Gebersin.

-Bakara Süresi 2/113. Ayet

Çantay Meâli: *Yahudiler, "Hristiyanlar (saymaya değer) bir şeye sahip değil. "dedi(ler). Hristiyanlar da, "Yahudiler (saymaya değer) bir şeye sahip değil." dedi(ler). Halbulki hepsi de (kendilerine indirilen) Kitab'ı (sözde) okuyorlar. (Okumak) bilmeyenler de tipik!*

*Onların dediklerini söyledi. Artık Allah ihtilâfa düşmekte oldukları bu (davada)kıyamet günü aralarında hükmünü verecektir.**

Rivayet*: Sabuni: İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Necran Hristiyanları Resûlullah'a geldiklerinde Yahudi bilginleri de geldi. Birbirleriyle münakaşa ettiler. Yahudiler Hazreti İsa ve İncil'i, Hristiyanlar da Tevrat ve Musa'yı inkâr ettiler. Bunun üzerine Allah'ı Tealâ bu ayeti indirdi.

-Bakara Süresi 2/124. Ayet

Çantay Meâli: *Ve hatırlayın o zaman, ki Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle (emirleriyle) imtihan edip de o, bunları tamamen yerine getirince, "Seni insanlara imam (rehber) yapacağım."* buyurmuş, (İbrahim), "Zürriyetimden de..." demiş, Allah ise, "Zalimler ah dime (rahmetime, imametime, tâatıma) eremez." demişti.*

Rivayet*: Sabuni: Süyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr isimli eserinde bu hususta nakledilen şudur: "İbni Abbas'tan rivayet edilmiştir. Allah'm İbrahim'i imtihan ettiği ve onun da yerine getirdiği yükümlülükler şunlardır. Kavminden ayrılması emrolunduğunda Allah için vatanını terk etmesi, Allah hakkında Nemrut ile mücadelesi, kendisini yakmak için ateşe atmalarına sabretmesi ve oğlu İsmail'i kesmekle imtihan edilmesi.

-Bakara Süresi 2/184. Ayet

Çantay Meâli: *(O) sayılı günler(dir). Artık sizden kim (o günlerde) hasta, yahut sefer üzerinde olur (ve orucunu yemiş bulunur)sa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde (tutar. İhtiyarlığından, yahut şifa bulması ümit edilmeyen bir hastalıktan dolayı oruç tutmaya) gücü yetmeyenler* üzerine de bir yoksul doyumu fidye (lâzımdır).*

Rivayet*: Sivâsî: "yutîkûne" lafz-ı celili if'al babındandır ki hemzesi olumsuzluk içindir.

-Bakara Süresi 2/225. Ayet

Çantay Meâli: *"Allah, sizi yeminlerinizdeki "lâğv" dan**

Rivayet*: Beydâvî: "Lağv" doğru sanarak yemin edildikten sonra aksinin doğru olduğunun ortaya çıkmasıdır. Yemin kastetmeksizin bir sözü pekiştirmek için edilen yemindir. Dilin sürçmesiyle yanlışlıkla, bilinçli şekilde yapılmayan yemindir.

-Bakara Süresi 2/249. Ayet

Çantay Meâli: *"Ne zaman ki Tâlut ordusuyla ayrılıp**

Rivayet*: Celaleyn: Beyt-i Mukaddes'ten

-Bakara Süresi 2/271. Ayet

Çantay Meâli: *Eğer sadakaları açıktan verirsiniz o, ne güzel! Eğer onları gizler, onları (bu suretle) fakirlere verirsiniz işte bu, sizin için daha hasırlıdır. (Allah o sebeple) günahlarınızdan bir kısmını affeder. Allah ne yaparsanız ondan hakkıyla haberdardır.**

Rivayet*: Beydâvî: Sadakaların gizli verilmesini özendirmedi.

-Âl-i İmran Süresi 3/17. Ayet

Çantay Meâli: *sabredenler, (imanlarında) gerçek olanlar, (Allah'a) itaatle boyun eğenler, infak edenler, seher vakitlerinde* Allah'tan mağfiret isteyenlerdir.*

Rivayet*: Sabuni: özellikle seher vakitleri zikredilmiştir. İbni Kesir şöyle der: Abdullah bin Ömer gece kalkıp namaz kılar sonra Nafi'ye "Seher vakti geldi mi?" diye sorardı. Eğer Nafi'ye "Evet" derse dua ve istiğfara başlar ve sabaha kadar devam ederdi.

-Âl-i İmrân Süresi 3/30. Ayet

Çantay Meâli: *Allah size (asıl) kendinden korkmanızı emreder. Allah kullarını pek çok esirgeyendir.**

Rivayet*: Kuşeyri: Ayetteki "pek çok esirgeyen" şeklinde meali verilen "Raûf kelimesinin kökü "re'fet", rahmetten daha kuvvetlidir."

-Âl-i İmrân Süresi 3/34. Ayet

Çantay Meâli: *Hepsi de birbirinden (gelme) tek bir zürriyet olarak- âlemlerin üzerine mümtaz kıldı.* Allah, hakkıyla iştirici, kemaliyle bilicidir.*

Rivayet*: Celâleyn: "Nesillerini peygamber yaptı" Hâzin: Bu İmrân hakkında ihtilâf edilmiştir: 1) Musa ve Hârûn aleyhisselâm'ın babaları İmrân bin Yasher bin Kahes bin Lavi bin Yakub'tur. Bu taktirde "İmrân ailesi"nden maksat Musa ve Hârûn aleyhisselâm'dır. 2) İmrân bin Eşim bin Emun'dır. 3) Süleyman aleyhisselâm'ın evlâtlarından Masan'ın oğludur ki bu İmrân, İsa aleyhisselâm'ın annesi olan Hz. Meryem'in babasıdır. Burada "Âl-i İmrân" dan maksat, tercih edilen görüşe ve bundan sonra gelecek ayetlere nazaran, Hz. Meryem'le oğlu İsa aleyhisselâm'dır. Çünkü peygamberler onların neslinden gelmişlerdir.

-Âl-i İmrân Süresi 3/35. Ayet

Çantay Meâli: *Hani İmrân'ın karısı**

Rivayet*: Hâzin: Fukazâ'nın kızı Hanne. Hz. Meryem'in annesi. Bu İmrân, Masa'nın oğlu olan İmrân'dır. Musa aleyhisselâm'ın babası İmrân değildir. Çünkü bununla onun arasında birçok asırlar geçmiştir. "Masân oğulları" İsrailoğulları'nın reisleri idi.

-Âl-i İmrân Süresi 3/37. Ayet

Çantay Meâli: *Zekeriya ne zaman (kızın bulunduğu) mihraba* girdiyse onun yanında bir yiyecek buldu.*

Rivayet*: Celâleyn, Hâzin: "Mihrab" mescidin içinden merdivenle çıkılır yüksek bir yerdi. Oraya Zekeriya aleyhisselâm'dan başka kimse çıkamazdı. Zekeriya aleyhisselâm kavminin en büyüğü idi. Kurbanları o keserdi. Mescid de kurban kesilen yerin yanında idi.

-Âl-i İmrân Süresi 3/59. Ayet

Çantay Meâli: *Muhakkak ki İsa'nın hali de (yani babasız dünyaya gelişi de) Allah katında, Âdem'in hali gibidir.* (Allah) onu (Âdem'i) topraktan yarattı. Sonra ona "Ol" dedi, o da (can gelip) oluverdi.*

Rivayet*: Kurtubi: Hristiyanları Hz. Peygamberimizin sallallahu aleyhi ve sellem ile İsa aleyhisselâm'ın tanrılığını iddia ederek münakaşa yaparken kendilerine delil olarak "Sen hiç babasız bir insan gördün mü?" derler. Bunun üzerine Allahu Tealâ bu ayeti indirdi.

-Âl-i İmrân Süresi 3/110. Ayet

Çantay Meâli: *Siz insanlar için (insanlığın faydası için gayb'den, yahut levh-i mahfuz'dan seçilip) çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz.* İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız.*

Rivayet*: Sabuni: Bu ayetin tefsirinde Ebu Hüreyre "Siz insanların hayırlısıdır. Zira onları İslam'a girmeleri için teşvik edersiniz." demiştir. Ayetin "iyiliği emreder kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız." kısmı Allah'a inanmanın neticesi olarak zikredilmiştir. Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilir: "Kim bu ümmetten olmayı isterse Allah'ın şart koştuğu bu hususu yerine getirsin."

-Âl-i İmrân Süresi 3/125. Ayet

Çantay Meâli: *Evet, siz sabr eder, (itaatsizlikten) sakınırsanız, bu(nlar, yani düşmanlar) da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa Rabbiniz size nişanlı* beş bin melek ile imdat edecektir.*

Rivayet*: Taberi, Keşşâf: Urve bin Zübeyr şöyle diyor: "Melekler alaca atlar üzerinde idiler. Başlarında beyaz sarıklar vardı. Sarıklarının uçlarını omuzlarından aşağıya sarkıtmışlardı."

-Âl-i İmrân Süresi 3/164. Ayet

Çantay Meâli: *"Andolsun ki müminler daha evvel apaçık ve kesin bir sapıklık içinde bulunuyorlarken Allah, içlerinden ve kendilerinden onlara -ayetlerini okur onları tertemiz yapar, onlara Kitap ve hikmeti**

Rivayet*: Celaleyn: Sünneti.

-Âl-i İmrân Süresi 3/168. Ayet

Çantay Meâli: *Kendileri (evlerinde) oturarak kardeşlerine, "Eğer bizi dinleselerdi ölmeyeceklerdi." diyen o adamlara de ki: "Oyle ise kendinizden ölümü geri çevirin, eğer doğrucu (adam)larsanız."**

Rivayet*: Keşşâf: Uhud muharebesinden sonra, bu sözü söyledikleri gün münafıklardan -müslüman şehidlerinin sayısınca- 70 kişi ölmüştür.

-Nisâ Süresi 4/34. Ayet

Çantay Meâli: *Şerlerinden, serkeşliklerinden yıldıgınız kadımlara gelince: Onlara (evvelâ) öğüt verin (vazgeçmezlerse) kendilerini yataklar(ın)da yalnız bırakın. (Yine kâr etmezce) döğün. Size itaat ederlerse aleyhlerinde bir yol aramayın. Çünkü Allah çok yücedir. Çok büyüktür.**

Rivayet*: Sabuni: "Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür." sözü kocaların hanımlarına zulmetmemeleri için bir tehdittir. Ayet sanki şöyle demektedir: Sakın kadınlarından daha kuvvetli ve onlardan daha üstün olmanıza aldanmayın. Allah yücedir, kahredicidir, kadınlara zulüm ve haksızlık edenlerden intikam alır.

-Nisâ Süresi 4/41. Ayet

Çantay Meâli: *Her ümmetten (leh ve aleyhlerinde söyleyecek) birer şahit onların üzerine de Habibim) seni bir şahit olarak getirdiğimiz zaman (o Yahudilerin, kâfirlerin, münafıkların halleri) nice (olur)?**

Rivayet:*Sabuni: Abdullah bin Mes'ud'un şöyle dediğini rivayet ediyor. Resûlullah bana "Bana Kur'ân oku" diye emretti. "Ya Resûlallah! Kur'ân sana indiği halde ben sana mı Kur'ân okuyayım?" dedim. Resûlullah "Evet, çünkü ben Kur'ân'ı başkasından dinlemeyi severim." buyurdu. Ben Nisâ Suresini okudum. "Her ümmetten bir şahit, onların üzerine de seni bir şahit olarak getirdiğimiz zaman nice olur?" ayetine gelince "Şimdilik yeter." buyurdu. Resûlullah'a baktım, gözlerinden yaşlar süzülüyordu.

-Nisâ Süresi 4/157. Ayet

Çantay Meâli: *Ve: "Biz Allah'ın peygamberi, Meryem oğlu Mesih İsa'yı öldürdük." Demeleri sebebiyle(dir ki kendilerini rahmetimizden kovduk). Halbuki onlar onu öldürmediler, onu asmadılar dı. Fakat (öldürülen ve asılan adam) kendilerine (İsa) gibi gösterildi.* (Zaten ve) hakikaten (İsa ve onnn ölümü) hakkında kendileri de ihtilâfa düktüler. (Bu hususta) kesin bir şüphe içindedirler.* Onların buna (onun ölümüne) ait hiçbir bilgileri yoktur. Ancak (kupkuru bir) zanna uymak(tadırlar). Kesin gerçek şu ki onu öldürmemişlerdir.*

Rivayet:**Celaleyn: "O adam Yahudilerin İsa aleyhisselâm'ın yanında bulundurduğu bir casustu." -Öldürülen kişinin yüzüne bakanlar "Bu İsa'ya benziyor", cesedini görenler, "Hayır, bu İsa değildir." diyorlardı. Kimi de "İsa'dır." diye iddia ediyorlardı.

-Nisâ Süresi 4/159. Ayet

Çantay Meâli: *"Ehl-i kitap'tan hiçbiri hariç olmamak üzere, ölümünden evvel, andolsun, ona (îsâya) mutlaka iman edecek,**

Rivayet:*Celaleyn: Melekü'l-Mevt'i, Ölüm meleğini gördüğü zaman. Fakat bu iman fayda vermeyecektir.

-Mâide Süresi 5/2. Ayet

Çantay Meâli: *Sizi Mescid-i Haram'dan men ettiler diye bir kavme karşı beslediğiniz kin, sakın sizi haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda*

birbirinizle yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde yardımlaşmayın Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah, cezası çok çetin olandır.*

Rivayet:*Celaleyn: Ayet-i kerimedeki "birr" iyilik demektir. Aslı, "Berr: Kara, yeryüzü" dür. "Bahr: Deniz" mukabilidir, sonra genişlik manasıyla "Birr" hayırlı işte genişlikte kullanıldı. Cenab-ı Hakk'a nispet olunduğu gibi bazen kullara da nispet olunur: "Berre'l-abdü Rabbehu" derler ki, "Kul, Rabbine itaat etti." demektir. Buna göre "Birr" Allah'tan sevap, kuldan itaat manasına gelir, itaat de itikad ve amel olmak üzere iki çeşittir. "Birrü'l-valideyn"anaya, babaya geniş hizmette ve iyilikte bulunmaktan ibarettir. "Birr", geniş hayır münasebetiyle, doğru söz manasında da kullanılır. Bu kelime haccın kabulü manası da vardır ki haccın Allah'ın sevabını kazandırdığını bildirir. "Bürr" buğday demektir, çünkü buğday gıdalar içinde en geniş surette muhtaç olduğumuz bir maddedir. "Birr" in diğer manaları: Cennet, hayır ve fazilet, güzellik, çok iyilikte bulunmak, mutlak hacc...

Rivayet:*Beydâvi, Ebussuûd: "Birr" hoşnutluğa sebep olan her işin adıdır. Güzel huy ve özelliklerin makbul ismidir, demiş. Cenab-ı Hakk'a yaklaştıran her şey diye mana verilmiştir. "Berr", lütfu ihsanı bütün yarattıklarını kapsar, manasını ifade etmek bakımından Cenab-ı Hakkın isimlerindendir. Sadık, doğru sözlü, iyi insanlara ve meleklerle de bu söylenir ki birincisinde çokluğu "Ebrar", ikincisinde "Berere" dir.

-Mâide Süresi 5/26. Ayet

Çantay Meâli: (Allah) buyurdu ki: "Muhakkak orası kendilerine kırk yıl haram edilmiştir. Onlar (oldukları) yerde* sersem sersem dolaşacaklardır. Artık o fasıklar gürhuna karşı tasalanma.*"

Rivayet:**Celaleyn: Tih sahrasında. Hârûn ve Musa aleyhimesseleâm orada vefat etmişlerdir. Yirmi yaşından yukarı hiçbir kimse kalmamış, hepsi ölmüştür. Kırk yılın bitiminde Yuşa aleyhisselâm gençlerin başına geçerek zorbalarla harp etmiştir.

-Mâide Süresi 5/27. Ayet

Çantay Meâli: "Onlara âdemin iki oğlunun gerçek olan haberini oku: hani onlar (Allah'a) yaklaştıracak birer kurban takdim etmişlerdi de ikisinden birininki kabul olunmuş, öbürününki kabul olunmamıştı.*"

Rivayet:*Celaleyn, Keşşâf, Kurtubi: O iki kardeşten Hâbil bir koç kesmiş, Kâbil de ekin vermişti kabul olunan kurban Hâbil'indi. Kâbil buna içerlenmiş, kardeşine haset etmişti. Bu iki kardeşin kurban sunmalarının sebebi şu idi: Havvâ her batında bir erkek ve bir kız doğuruyor, bir batında doğan erkek diğer batında doğan kızla evleniyordu. Âdem, Habil'i Kabil'in kız kardeşiyle, Kabil'i de Kabil'in kız kardeşiyle evlendirmek isteyince Habil razı olmuş, ama Kabil kendi kız kardeşi daha güzel olduğu için razı olmamıştı. Bunun üzerine Âdem, "İkiniz de birer kurban takdim edin. Hanginizinki kabul edilirse onunla o evlensin." dedi. Kabil ziraat ile meşgul olurdu. Ekinin en kötüsünü kurban olarak takdim etti. Koyunları olan Habil ise elindeki en güzel koçu takdim etti. Gökten bir ateş gelerek Habil'in kurbanını yaktığı için onun takdim ettiği kurban kabul edilmiş oldu. Bunun üzerine Kabil kıskançlık ve hiddetle "Seni elbette öldüreceğim." diyerek kardeşini ölümle tehdit etti ve sonunda da öldürdü.

-Mâide Süresi 5/33. Ayet

Çantay Meâli: *Allah'a ve Resûlü'ne (müminlere)harp açanların, yeryüzünde (yol kesmek suretiyle) fesatçılığa koşanların cezası, ancak öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çapraz olarak kesilmesi, yahut da (bulundukları) yerden sürülmeleridir.* Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Ahirette ise onlara (başkaca) pek büyük bir azap da vardır.*

Rivayet:*Celaleyn: ölüm cezası yalnız öldürene, asma cezası öldürmekle beraber yol kesen ve mal alan kimseye, kesme cezası yalnız mal alana, sürgün cezası da bunlardan başka suretlerde fesat yapanadu'. İbni Abbas (r.a.) ile İmam Şafiî hazretlerinin görüşü budur. İmam-ı A'zam hazretlerine göre nefy'den maksat hapistir.

-Mâide Süresi 5/34. Ayet

Çantay Meâli: Şu kadar ki siz kendileri üzerine kadir olmazdan (kendilerini ele geçirmezden) evvel tövbe eden (savaşçılarla yol kesen)ler müstesnadırlar. Bilin ki şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.

Rivayet:*Celaleyn: Kul hakları affolunmaz.

-Mâide Süresi 5/41. Ayet

Çantay Meâli: *Ey peygamber! Kalpleriyle inanmadıkları halde ağızlarıyla "İnandık" diyen (münafık)larla Yahudilerden o küfr içinde (alabildiğine) koşuşanlar seni mahzun etmesin.**

Rivayet:*Zemahşeri: Onlara aldırış etme.

-Mâide Süresi 5/87. Ayet

Çantay Meâli: *Ey iman edenler! Allah'ın size helâl ettiği o en temiz ve güzel şeyleri (nefsinize) haram kılmayın. Haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez.**

Rivayet:*Taberi: Bu ayetlerde iman eden Hristiyanlara işaret buyurulmaktadır. İkrime'nin şöyle dediği rivayet edilir: Peygamberin ashabından bazı kişiler kendilerini iğdiş ettirmek, et yemeği ve kadınlarla münasebeti terketmek istediler. Bunun üzerine bu ayet indirildi.

-Mâide Süresi 5/103. Ayet

Çantay Meâli: *Allah ne Bahîre'den, ne Sâibe'den, ne Vasîle'den, ne de Ham'dan hiçbirini (meşru) kılmamıştır.**

Rivayet:*Beydâvi: Cahiliyet döneminde bir dişi deve beş batın doğurur, beşincisi erkek olursa onun kulağını yararlar, salıverirlerdi. Ne sağlarlar, ne binerler, ne de kullanırlardı. "Bahire" budur (bahr:yarmak). Bir adamın başına herhangi bir dert gelirse ondan kurtulmak için (putlar namına adak yapar), muradı hâsıl olunca onu salıverir, ondan yararlanmayı kendisine haram kabul ederdi. "Sâibe" de budur. Koyun dişi doğurursa kendilerinin, erkek doğurursa putlarının olurdu. Şayet ikisini birden doğurursa "Dişi erkeğe kavuştu." derler, bu dişiden dolayı erkeğini de kurban etmezlerdi. "Vasile" de budur. Bir erkek devenin dölünden on batın doğarsa onun sırtını haram sayarlar, onu hiçbir sudan ve meradan menetmezler ve "Sırtı himaye edilmiştir."derlerdi ki "Ham" da budur.

-Mâide Süresi 5/105. Ayet

Çantay Meâli: *Ey iman edenler! Siz kendiniz(i düzeltmey)e bakın. Kendiniz doğru yolu bulunca sapanlar size zarar vermez.**

Rivayet:*Beydâvi: "Doğru yolu bulmak" hususuna insanlara iyilik tavsiye etmek, kötülükten vazgeçirmeye çalışmak vazifesi de dahildir.

Ebussuûd:* Hiç kimse ayette emr-i bi'l-maruf, nehy-i ani'l münkeri [iyiliğe yönlendirme kötülükten sakındırma] yapıp yapmama hususunda bir serbestlik bulunduğu vehmine kapılmasın. Çünkü bu görevi yapmak hidayetin bir parçasıdır. Rivayet olunduğuna göre Hz. Ebû bekir Sıddık bir gün minberde şöyle dedi: Ey İnsanlar! Siz bu ayeti okuyor, fakat yanlış anlıyorsunuz. Ben Resûlullah'ın şöyle dediğini işittim: "İnsanlar kötü bir şey gördüklerinde onu değiştirmezlerse Allah onlara umumî bir ceza verir."

-En'âm Süresi 6/5. Ayet

Çantay Meâli: *İşte onlar hak (olan Kur'ân)'ı, kendilerine gelince, yalanlamışlardır. Fakat yakında onlara ne ile alay etmekte olduklarının (müthiş) haberleri gelecektir.**

Rivayet:*Beydâvi: Dünyada da, ahirette de onun fecî sonunu ve cezasını göreceklerdir.

-En'âm Süresi 6/12. Ayet

Çantay Meâli: De ki: "Göklerde ve yerde olan her şey kimin?" De ki: "Allah'ındır." O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır.* Hepinizi, hakkında hiçbir şüphe olmayan kıyamet gününe (götürüp) toplayacaktır. Nefislerini büyük ziyana uğratanlar (yok mu?)*: *İşte iman etmeyecek olanlar onlardır.*

Rivayet:**Beydâvi: Yani lütuf ve ihsan olarak merhamet etmeyi benimsedi. Rahmet'ten murat iki dünya içinde sözkonusu olan İlahî rahmettir ki bunda insanlara hidayet vermek de, deliller ve mucizeler ile kitaplar indirmek suretiyle kendisinin birliğine dair deliller var etmesi de, hatta küfre karşı mühlet tanınması da dahildir. *Temiz yaratılışlarını ve akl-ı selimden ibaret olan sermayelerini kaybetmek suretiyle.

-En'âm Süresi 6/25. Ayet

Çantay Meâli: *Hatta o kâfir olanlar sana geldikleri zaman seninle çekişmeye kalkışarak: "Bu (Kur'ân), eskilerin masallarından başka (bir şey) değildir," der(ler)**

Rivayet:*Beydâvi, Hâzin: Arap müşriklerinden Ebû Süfyan, Velid, Nadr, Utbe, Şeybe, Ebû Cehil ve arkadaşları toplanıp Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem'i Kur'ân okurken dışarıdan dinlediler. Nadr daha önlerinde idi. Ona sordular: "Ne diyor?" O, "Ne dediğini bilmiyorum. Şu kadar ki dilini kımıldatarak eskilerin masallarını söylüyor

galiba..." cevabını verdi. Ebû Süfyan dayanamadı: "Öyle amma dedi, ben onun söylediklerinden bir kısmını hak olduğuna inanıyorum." Bunun üzerine Ebû Cehil: "Sakın sakın buna ait bir şeyi kabul ettiğini dile getirme." Bir rivayette de: "Elbette ölüm bize bundan daha iyidir." dedi. Nüzûl sebebi budur.

-En'âm Süresi 6/57. Ayet

Çantay Meâli: *De ki: "Şüphesiz ben Rabbimden apaçık bir hüccetin* (tam) üstündeyim. Siz ise onu* yalan saydınız.*

Rivayet:**Beydâvi: "Beyyine" hakkı batıldan ayırdeden açık delil ve hüccettir. Bazılarınca burada maksat Kur'an'dır, vahiydir, yahut aklî deliller veya hepsini içine alan bir ifadedir. *Allah'ı veya - mana itibarıyla- "Beyyine"yi.

-En'âm Süresi 6/57. Ayet

Çantay Meâli: *"De ki: "Şübhesiz ben Rabbimden apaçık bir hüccetim*"*

Rivayet:*Beydâvi: Beyyine hakkı batıldan ayırt eden açık delil ve hüccettir. Bazılarınca burada maksat Kur'an'dır, vahiydir, yahut akli deliller veya hepsini içine alan bir ifadedir.

-En'âm Süresi 6/91. Ayet

Çantay Meâli: *"Allah hiçbir beşere hiçbir şey indirmedir." dediler.**

Rivayet:*Hâzin: Rivayete göre Yahudi bilginlerinden Malik bin Sayf, Peygamberimizin huzuruna gelerek kitaplar üzerine dedikodu etmeye başladı. Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki; "Tevrat'ı Musa'ya indiren Allah hakkı için bana haber ver: Kitabınızda "Allah şişman olan bilgine buğzeder." diye bir şey bulmadın mı?" Malik de şişman bir adamdı! Bu söze canı sıkılarak "Allah hiçbir beşere hiçbir kitap indirmemiştir." deyip çıkıverdi! Bu suretle bütün kitapları toptan inkâr etti. Bunu Yahudiler duymuşlardı. Kendisine "Yazıklar olsun sana, Musa'ya Tevrat indirilmedi mi?" diye çattılar. Onun: "Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem beni öfkelenirdi de ondan söyledim." yollu bir cevap vermesi üzerine kavmi; "Böyle öfke ile kitabını inkâr eden bir adamı biz istemeyiz." diyerek kendisini başkanlıktan azledip yerine Ka'bül-Eşrefi tayin ettiler.

-En'âm Süresi 6/104. Ayet

Çantay Meâli: *Size Rabbinizden muhakkak basiretler gelmiştir. * Artık kim (onlarla hakkı) görür (ve iman eder) ise kendi lehine, kim (ondan) kör kalırsa o da kendi aleyhinedir. Ben sizin üzerinizde bir bekçi değilim. **

Rivayet:*Beydâvi: Basiret kalp gözü demektir. Bununla ortaya konulan deliller kastedilmiştir. *Bu ayet-i kerime Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem'm lisanından beyan edilmek üzere nazil olmuştur.

-En'âm Süresi 6/118. Ayet

Çantay Meâli: *Artık (o sapanların sözlerine bakmayın da) üzerine Allah'ın ismi anılan (Besmele çekilen hayvan)lardan* yiyin, eğer O'nun ayetlerine iman edenler(den) iseniz.*

Rivayet:*Beydâvi: Allah'tan başkası adına kesilen veya ölmüş bulunan hayvanlardan değil.

-En'âm Süresi 6/134. Ayet

Çantay Meâli: *Hakikat, size (başınıza geleceği) vaad olunan şeyler* elbette gelip çatacaktır.*

Rivayet:*Hâzin: Kıyametin kopması, ölümden sonra dirilmek, haşır ve hesap günleri.

-En'âm Süresi 6/135. Ayet

Çantay Meâli: *De ki: "Ey kavmim ! Elinizden geleni yapın. Ben (vazifemi) hakkıyla yaparım. **

Rivayet:*Hâzin: Küfrünüzde, düşmanlığınızda sebat edin. Ben de İslâm'da ve sabır ve mücahemde devam edeceğim.

-En'âm Süresi 6/140. Ayet

Çantay Meâli: *İlimsizlik yüzünden çocuklarını beyinsizce öldürenlerle. **

Rivayet:*Hâzin Beydâvi: İslâm gelmeden önceki dönemde Arapların birçoğu esir olmasından veya fakirlikten korkarak, yahut akıllarınca gelin etmekten hayâ ederek doğan kız çocuklarını diri diri toprağa gömüp öldürürlerdi.

-En'âm Süresi 6/144. Ayet

Çantay Meâli: *insanları ilme dayanmadan saptırmak için yalan düzüp de Allah'ın üstüne atanlardan daha zalim kimdir? Şüphesiz ki Allah o zalimler güruhuna hidayet vermez.**

Rivayet:*Hâzin, Razi: "Cahiliyet âdetlerini baltalayan Peygamberimiz sallallâhü aleyhi ve sellemle kâfirler namına güya mücadele etmek isteyen Malik bin Avf admda müşrik bir hatip dedi ki: "Ya Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem! Sen bizim atalarımızın helâl gördüğü şeylerden bir kısmını haram ediyormuşsun." (ölü, kan, domuz eti gibi). Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz şöyle cevap verdi: "Ya siz davarlardan bazılarımlı asılsız yere haram kıldınız! Halbuki Cenab-ı Hak sekiz çifti, etini yemek ve onlarla faydalanmak için yaratmıştır.Bu haram kılına nereden geldi? Erkek davardan mı, dişi davardan mı?" Malik sustu ve şaşırdı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem: "Niye söylemiyorsun?"deyince o, "Sen söyle, ben dinliyorum.", cevabını vermekten başka bir çare bulamadı." "Bu ayetler kâfirlerin sözünü iptal eden bir delildir. Soru da inkâra yorulur. Yani "Siz hiçbir peygamberin peygamberliğine ve hiçbir şairin şeriatına inanmazken nasıl olup da bu helâldir, bu haramdır diye kendi kendinize hüküm ediyorsunuz?" demektir."

-En'âm Süresi 6/152. Ayet

Çantay Meâli: *Yetimin mahna, rüştüne erişinceye kadar, o en güzel olanızdan başka bir suretle* yaklaşmayın ölçüyü, tartıyı tam ve doğru tartın. Biz bir kimseye gücünün yettiğinden başkasını teklif etmeyiz. Söz söylediğiniz vakit -(leh ve aleyhinde söyleyeceğiniz kimse)* hısım dahi olsa- adaleti gözetin.* Allah'ın ahdini (verdiğiniz sözü) yerine getirin, işte (Allah) size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti.*

Rivayet:***Celaleyn, Beydavi: Yetimin malını iyi muhafaza etmek, artırmak gibi. *Hüküm ve şehadette,* dinî irşadlarda, ona ait delillerde, iyiliği emirde, kötülükten nehiyde, bir hikâyeyi anlatmakta ve diğer hususlarda tam hak ve adaleti gözetin, ondan kesinlikle ayrılmayın.*

-A'râf Süresi 7/2. Ayet

Çantay Meâli: *Artık bundan dolayı göğsünde bir sıkıntı olmasın.*

Rivayet:*Beydâvi: Sen onu tebliğ edip de kâfirlerin yalan sayacağından dolayı.

-A'râf Süresi 7/6. Ayet

Çantay Meâli: *Kendilerine (peygamber) gönderilenlere de mutlak soracağız, onlara gönderilen peygamber)lere de mutlaka soracağız.**

Rivayet:*Beydâvi: Onlara peygamberlerin davetlerini kabul ve itaat edip etmediklerini, peygamberlere de tebliğ vazifelerini ne dereceye kadar yapmış olduklarını.

-A'râf Süresi 7/7. Ayet

Çantay Meâli: *(Soracağız da) kendilerine karşı (olup biteni mutlak) bir ilim ile kesinlikle anlatacağız*.(Çünkü) Biz (onlardan hiçbir zaman) uzak değildik.*

Rivayet:*Beydâvi: Çünkü peygamberler "Bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz ki gayb'leri en çok bilen sensin Sen." diye cevap vereceklerdir.

-A'râf Süresi 7/26. Ayet

Çantay Meâli: *Ey Âdemoğulları! Size (şeytanın açmak istediği) çirkin yerlerinizi örtecek bir elbise, bir de giyip süsleneceğiniz bir elbise indirdik.* Takva elbisesi* ise, o daha hayırlıdır.*

Rivayet:*Beydavi: Burada "rîş" güzellik ve süs manasıdır. Mal diyenler de olmuş. "İndirdik" semavî yollarlar ve sebeplerle yarattık, demektir. *"İman korkusu." Bazılarına göre iman, bazılarınca güzel ahlâk, bazılarınca da harp elbisesi.

-A'râf Süresi 7/29. Ayet

Çantay Meâli: *De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde* yüzlerinizi (kibleye) doğrultun.*

Rivayet:*Beydâvi: Yahut, namaz vaktinde veya hangi mescidte namaz kılınmak üzere ise kendi mescidlerinize gitmeye lüzum görmeden, hemen orada.

-A'râf Süresi 7/31. Ayet

Çantay Meâli: *"Ey âdemoğulları, her mescid huzurunda*" ziynetinizi alın (giyin)*.*

Rivayet:*Celaleyn,*Beydavi: Her namaz ve tavaf sırasında.* "Avret yerlerinizi örtmek için elbiselerinizi giyin." Cahiliyette Arap kabileleri Kâbe'yi çıplak tavaf ederlerdi. Gündüz erkekler, gece kadınlar gelirler, tavaflarını anadan doğma yaparlar ve "İçinde günah işlediğimiz elbisemizle tavaf edemeyiz." derlerdi. Bu ayetin nüzul sebebi budur.

Bununla beraber her müslümanın, namazını en güzel ve temiz bir görünüm ve kıyafet içinde kılması da Peygamberimizin sünnetidir.*

-A'râf Süresi 7/38. Ayet

Çantay Meâli: *(Allah) diyecek: "İnsanlardan ve cinlerden sizden evvel geçmiş ümmetler arasında siz de girin bu ateşin içine." Her ümmet girdikçe (kendisine uyup saydığı) kardeşine.**

Rivayet:*Hâzîn: Kendi din kardeşine. Yahudiler Yahudilere, Hristiyanların Hristiyanlara, Sabiiler Sabiilere. yani tâbi olanların elebaşlarına.

-A'râf Süresi 7/43. Ayet

Çantay Meâli: *Kinden göğüslerinde (dünyadan kalma) ne varsa söküp atacağız.**

Rivayet:*Beydâvi: Kalplerini her türlü kötü düşünceden temizleriz. Öyle ki artık aralarında dostluktan ve muhabbetten başka bir şey kalmaz. Hz. Ali (r.a.) buyuruyor ki: "Ben -Osman, Talha ve Zübeyr ile birlikte- onlardan olmamı çok isterim."

-A'râf Süresi 7/46. Ayet

Çantay Meâli: *İki (taraf) arasında (surdan) bir perde ve " A'râf üzerinde de (cennetlik ve cehennemliklerin) her birini simalarıyla tanıyacak (tevhit ehli) adamlar vardır ki onlar henüz oraya (cennete) girmemiş, fakat onlar girmeyi şiddetle arzu eder olarak cennet halkına, "Selâmün aleyküm!" diye seslenirler.**

Rivayet:*Beydâvi, Hâzin, Celaleyn: A'râf her şeyin tümseği demek olan "arf in çokluk şeklidir. Atın yelesine, horozun ibiğine de bu münasebetle "arf denilmiştir. Buradaki A'râftan maksat, müfessirlere göre, cennetle cehennem arasındaki surdan bir perdenin yüksek tepeleridir. Bazı tefsircilere nazaran hasenatı (iyilikleri, sevapları) ile seyyiatı (kötülükleri, günahları) bir gelenler bir zaman burada kalırlar, daha sonra en son girenlerden olarak cennete konulurlar. Bazılarına göre fetret devirlerinde (iki peygamber arasında peygambersiz geçen devrede) ölenlerle müşriklerin çocukları da burada kalacaklardır. Hasan-ı Basri hazretleri bütün bu rivayetleri reddederek diyor ki; "A'râf, ma'rifettendir. Cennet ehliyle cehennem ehlini tanımak ve birbirinden ayırdetmek üzere Allah'ın tayin buyurduğu kişilerdir. Vallahi bilmem, şimdi bir kısmı belki beraberimizdedir."A'râf, cennetin surudur.

-A'râf Süresi 7/55. Ayet

Çantay Meâli: *Rabbimize yalvara yakara, gizlice dua edin. Şu bir hakikattir ki: Allah haddi aşanları sevmez.*

Rivayet:*Beydâvi: "Duada ve duanın dışında emrolundukları şeyi çiğneyip geçenleri." Cenab-ı Hak bu ayetiyle şu hususta uyarıda bulunmuştur ki dua eden kimsenin, kendine lâyık olmayanı istemesi yakışmaz: Peygamberin mertebesini veya göğe yükselmesini talep etmek ve duada gevezelik yapmak gibi.

-A'râf Süresi 7/143. Ayet

Çantay Meâli: *"Musa (ibadeti için) tayin ettiğimiz vakitte geldiğinde, rabbi ona (ilâhî sözünü) söyledi. (Musa) dedi ki: "rabbim, (cemalini) göster bana, (ne olur) seni göreyim. buyurdu: "beni katiyyen göremezsın. fakat şu dağa bak. eğer o, yerinde durabilirse sen de beni görürsün. derken rabbi o dağa tecelli edince* "*

Rivayet:*İbni Abbas (R.A.): Rabbinin nuru dağda ortaya çıkınca

-A'râf Süresi 7/157. Ayet

Çantay Meâli: *"(Onlar) yanlarındaki tevrat ve incil'de (ismini ve sıfatını) yazılı bulacakları ümmi nebi olan o resule tabi olanlardır.*"*

Rivayet:*Beydâvî: "Ümmi, okuyup yazma öğrenmemiş olan demektir. Kastedilen kainatın övücü Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Cenâb-ı Hakk'ın onu bu vasıf ile beyan buyurması ümmi olduğu halde kendisinin ilmin bütün üst derecelerine sahip olmasındandır ki bu da onun hakkında bir mucizedir.

-A'râf Süresi 7/169. Ayet

Çantay Meâli: *"Onlardan sonra — (bir taraftan) bu dünyanın geçici metaini kapıp: "biz (nasıl olsa) ileride bağışlanırsınız" demek, (bir taraftan) kendilerine ona benzer bir meta gelirse onu da (kaçırmayıp) almak (da devam etmek) özere o kitaba*1 varis olan — kötü kimseler*2"*

Rivayet:* Beydâvî: *1 Tevrat'a *2 "Halef" birinin yerini hayırlı olarak tutan "half" fena olarak tutan demektir.

-A'râf Süresi 7/196. Ayet

Çantay Meâli: "Çünkü benim velim,*"

Rivayet:* Beydâvi: Bana yardım etmekte, beni korumakta, yegane dayanağım, dostum.

-Enfâl Süresi 8/9. Ayet

Çantay Meâli: Hani siz Rabbinizden imdat istiyordunuz da O da, "Muhakkak ki ben size meleklerden birbiri ardınca bin(lercesi) ile imdat ediciyim." Diyerek duanızı kabul buyurmuştu.

Rivayet:*Beydâvi: Hz. Ömer'den (r.a.) şöyle rivayet olunmuştur: "Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem müşriklere baktı, sayısı bin kişi, ashabına baktı, onlarsa üçyüz kişi. Derhal kıbleye yöneldi, iki elini uzattı, şöyle dua etti: "Allahım, bana ettiğin vaadi yerine getir. Allahım bu cemaati helâk edersen artık yeryüzünde sana ibadet edecek kimse kalmayacak." Bu duayı sürekli tekrar ediyordu. Hatta üzerindeki rida-yı şerifi düştü. Sonra Ebû Bekir Sıddık (r.a.) alıp iki omuzuna bürüyüp arkasından tuttu ve dedi ki; "Ya Resûlallah, Rabbine olan münacatın yeter (kendini helâk etme). Zira O, sana olan vaadini yerine getirecektir."

-Enfâl Süresi 8/11. Ayet

Çantay Meâli: *Sizi tertemiz yapmak, sizden şeytanın murdarlığını [pisliğini, vesvesesini] gidermek, kalplerinize rabita vermek, ayakları(nızı) pekiştirmek için de gökten üstünüze bir su indiriyordu.*

Rivayet:*Beydâvi: Düşman ordusu daha evvel gelip Bedir kuyusu civarına konmuştu. "İslâm mücâhitleri ise susuzdu. Aynı zamanda tuttukları mevki de çok kumluk olduğundan serbestçe harekete imkân vermiyordu. Yağan yağmur hem onları temizledi, hem içme ihtiyaçlarını bol bol temin etti, hem o kumluğu pekiştirerek harekete müsait bir hale getirdi.

-Enfâl Süresi 8/19. Ayet

Çantay Meâli: *Eğer siz (ey kâfirler!) fetih (ve zafer) istiyor idiyerseniz işte o fetih size gelmiştir.**

Rivayet:*Beydâvi: Bu, müşriklere karşı alayla karışık tahkir etmektir. Çünkü onlar Bedir'e çıkmazdan evvel Kâ'be'nin örtüsüne sarılarak: "Ya Rab, iki ordunun en yücesini,

iki cemaatin en doğru yolda gidenini, iki zümrenin en ulusunu muzaffer kıl." diye dua etmişlerdi. (Bu dua kendileri hakkında idi). Onların reisi olan Ebû Cehil de dahil olmak üzere hemen bütün azılları Bedir'de öldürülmüşlerdir.

-Enfâl Süresi 8/28. Ayet

Çantay Meâli: *Bilin ki mallarınız da, evlâtlarınız da ancak birer imtihandır, (asıl) büyük mükâfat ise şüphesiz Allah katındadır.**

Rivayet:*Beydâvi, Hâzin, Celaleyn: Yahut: "Kendiniz bilip dururken emanetlerinize de hainlik yapmayın." Yahut: "Allah'a ve Resûlü'ne hainlik ederseniz bile bile kendi emanetlerinize de hainlik etmiş olursunuz." Bu iki ayetin iniş sebebi şudur: Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem Kureyza oğulları adıyla tanınan ve müslümanlara defalarca ihanet ve düşmanlık suçunu işleyen bir Yahudi kabilesini kuşatmıştı. Yirmi bir gece devam eden bu muhasara sonunda kendilerine ne tür ceza tatbik edileceği Sa'd bin Muaz'a (r.a.) bırakılmıştı. Yahudiler, istişare için, ashaptan Ebû Lübâbe'yi istediler. Bu zat, onlara karşı iyi düşünme durumunda idi. Çünkü çoluğu çocuğu ve malları onların elinde idi. Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem onu yolladı. Sordular: "Biz bu kaleden inip de teslim olursak hakkımızda ne yapılacak?" O, elini boğazına götürmek suretiyle kesileceklerini işaret etti. Ebû Lübâbe diyor ki: "Henüz ayaklarımı ayırmadan Allah'a ve Resûlü'ne hainlik ettiğimi kati surette anladım." Kendisini Mescid-i Saadet'teki bir direğe bağladı, ölünceye yahut tövbesini Allah kabul edinceye kadar yemeyeceğine, içmeyeceğine yemin etti. Yedi gün bu vaziyette kaldı. Nihayet düşüp bayıldı. Bundan sonra Cenab-ı Hak tövbesini kabul etti. Kendisine, "Tövben kabul olundu, haydi çöz ipini." denildiği zaman, "Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem bizzat çözmedikçe vallahi çözmem." cevabını verdi. İp ancak o suretle çözüldü. Ebû Lübâbe şöyle dedi: "Tövbemin tamam olabilmesi için benim o günahı işlediğim kavmimin yurdunu terk ve bütün mallarımı feda etmem lâzımdır." Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem malının üçte birini tasadduk etmesinin kâfi geleceğini beyan buyurdu. İhtiyaç giderme ve namaz vakitlerinde Ebû Lübâbe'nin bağını kızı gelip çözerdi, sonra yine bağlardı. O direk halen Mescid-i Nebevi'de Ebû Lübâbe'nin direği ismiyle mevcuttur. (Tövbesinin kabul buyurulduğu hakkında nazil olan ayet-i kerime, Tevbe suresinin 102. ayetidir. Ona ve onu takib eden 103. ayete de balcınız). Ebû Lübâbe (r.a.) ensardan ve Evs kabilesi eşrafındandı.

-Enfâl Süresi 8/56. Ayet

Çantay Meâli: *Onlar, içlerinden kendileriyle muahede [andlaşma yaptığıın] kimselerdir ki (muahededen) sonra her defasında sözlerini bozarlar. Onlar sakınmazlar da.**

Rivayet:*Beydavi: Bunlar Kureyza Yahudileridir. Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem kendileriyle, aleyhinde hareket etmemek üzere, anlaşma yaptığı halde müşriklerle silâh yardımı yaptılar. Sonra da unuttuk, dediler. Tekrar anlaşma yapıldı, yine bozup Hendek muharebesinde müşriklerle birleştiler. Nihâyet Ka'b bin Eşref hayvanına binip Mekke'ye gitti, müslümanlar aleyhinde Mekkeliler ile anlaşma yaptı.

-Enfâl Süresi 8/69. Ayet

Çantay Meâli: *Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve hoş olarak yeyin. Allah'tan korkun Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.*

Rivayet:* Beydâvi: Bedir günü düşmandan yetmiş esir getirihnişti. Bunlar hakkında ne yapılması gerektiği istişare edilirken Hz. Ebü Bekir Sıddık (r.a.) fidyeye alınıp salıverilmeleri, Hz. Ömer ve Sa'd bin Muaz (r.a.) ise öldürülmeleri görüşünü ileri sürmüşlerdi. Ashab-ı kiram birinci görüşü benimsemişlerdi. Çünkü Resûl-i Muhterem sallallâhü aleyhi ve sellem de o fikirde idi. Fidyeye tarafı galip gelmekle beraber hem Cenab-ı Peygamber, hem yar-ı gârı (Hz. Ebû Bekir), bunun aksine bir vahiy gelir de sorumlu olur muyuz, diye ağlaşıyorlardı. Derken çoğunluğun görüşünü tasvip eden bu ayetler nazil oldu.

-Enfâl Süresi 8/70. Ayet

Çantay Meâli: *Ey peygamber! Ellerinizdeki esirlere de ki: "Eğer Allah'ın ezeli ilmine göre yüreklerinizde bir hayır (iman ve ihlâs) varsa O, size sizden alınandan daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar da. Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.**

Rivayet:*Beydâvi: Rivayete göre bu ayet-i kerime Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem'in amcası olup Bedir muharebesinde müşrik esirler arasında bulunan Abbas hakkında nazil olmuştur. Ona Resûl-i Mükerrerem sallallâhü aleyhi ve sellem efendimiz hem kendisi için, hem iki biraderzadesi Âkîl bin Ebî Talib ve Nevfel bin Hâris için fidyeye vermesini teklif buyurmuş, Abbas ise hali vakti müsait olmadığını öne sürmüş, "Geri kalan şu ömrüm boyunca Kureyşe el açıp dileneyim mi?" demişti. Bunun üzerine Cenab-ı Peygamber sallallâhü aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Bedir'e çıktığın zaman Ümmü'l-

Fazl'a teslim ettiğin altınlar seninle Abdullah, Ubeydullah, Fazi ve Kussem'indir demiştin." Abbas sordu: "Sen bunu nereden biliyorsun?" Buyurdu ki: "Onu bana Rabbim haber verdi." Bu konuşmadan sonra Abbas "Şehadet ederim ki sen sadıksın. Allah'tan başka ilah yoktur. Sen muhakkak O'nun resûlüsün. Vallahi bir fert bu sırrına muttali değildir. Ben onları Ümmü'l-Fazl'a gecenin karanlığı içinde verdim. Bütün Mekkelilerin malları benim olsa istemem. Ben Allah'ım vaad buyurduğu mağfireti bekliyorum." Dedi.

-Enfâl Süresi 8/73. Ayet

Çantay Meâli: *"Kâfir olanlar bile birbirinin yardımcısıdır. eğer siz bunu yapmazsanız yer yüzünde bir fitne* ve büyük fesat olur.*"*

Rivayet:* Beydâvî: İman zayıflığı ve küfür *Dinde.

-Tevbe Süresi 9/1. Ayet

Çantay Meâli: **Müşriklerin içinden (kendileriyle) muahede ettiklerinize [antlaşma yaptıklarınıza] Allah'tan ve Resûlünden bir ültimatodur.* Bu.**

Rivayet:*Beydâvî, *Elmalılı, *Celaleyn, Hâzin: *Bu sure hicretin 9. yılı başında Medine-i Münevvere'de nazil olmuştur. En son inen suredir. İbn Cevzî'ye göre surenin son iki ayeti (128. ve 129.ayetler) daha evvel Mekke'de inmiştir. Bütün surenin ayetleri 129'dur. On ismi varsa da meşhurları "Tevbe" ve "Berae"dir. Başında Besmele-i şerif yoktur. Çünkü bunun "Enfâl" suresinin devamı mı, yoksa ayrı bir sure mi olduğu ashab-ı kiram arasında ihtilâflıdır. Nüzulü zamanında da Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem Besmele yazılmasını emretmemiştir. *Bu karşılık burada "Berae"nin tam yerinde bir tercümesidir. Çünkü "Ültimat" harp ilânından evvel verilen ve istenilen şeyin belirli bir müddet zarfında kabulü teklifini bulunduran sert bir uyarıdır. Biz de bu karşılığı tercih ettik. *Bunun sebebi şudur: Müslüman lar Arap müşrikleriyle muahedeler, yani antlaşmalar yapmışlardı. Onlar -içlerinden Damre ve Kinane oğulları müstesna olmak üzere- bu antlaşmaları bozmuşlardı. Dolayısıyla Cenab-ı Hak ahdini bozan bu adamlara karşı bu ayetleri indirmiştir. İkinci ayette de açıklandığı gibi bunlara düşünüp taşınmak üzere dört aylık serbest bir mühlet verilmiştir (Beyzâvî). Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem Tebuk seferine çıktığı zaman münafıklar birtakım yalan sözler yaymışlar, müşrikler de kendileriyle Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem arasındaki ahidleri bozmaya başlamışlardı.

-Tevbe Süresi 9/7. Ayet

Çantay Meâli: “O müşriklerin Allah yanında, resulü yanında nasıl bir ahdi olabilir?”**Mescid-i Haram'ın yanında antlaşma yaptıklarınız müstesnadır.**

Rivayet:*Hâzin, Elmalılı*: Olamaz, Onlar daima antlaşmalarına hainlik ediyorlar, verdikleri sözden dönüyorlar. *İstisna edilen bu anlaşmalar Hudeybiye günü Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem'le Kureyş arasında akdedilen anlaşmaya dahil olan Bekiroğulları kabilelerinden Huzeyme, Müdlîc, Düiloğulları'dır. Ancak bunlardan Düiloğulları anlaşmalarını bozmuştur. Resûl-i Muhterem Efendimiz'in güvencesinde olan Huzâ'a'ya tecavüz etmişlerdir. Onları silahlandırıp tahrik edenler de Kureyş müşrikleri idi. Bu yüzden Hudeybiye anlaşması bozulmuş, müslümanlar da harekete geçmişler, en nihayet Mekke'yi fethetmişlerdir. Kureyş'in İslâm'ı kabul etmesine mukabil Düiloğulları dışındaki diğer Bekiroğulları kabileleri kendi dinlerini bırakmışlardır. Buna rağmen sırf verdikleri sözde gösterdikleri sadakat sayesinde bunların anlaşmaları bozulmayarak devam etmiştir. İşte istisna da bunlar hakkındadır. Bir kül olan aslın, yani Hudeybiye muahedesinin ortadan kalkmasından sonra -o anlaşmanın asıl tarafı olmayan, bir tarafa dahil kabul edilen Bekioğulları ile ilgili- onun ek maddelerinin yürürlükte bırakılması İslâm adaletinin, İslâm'daki vicdan hürriyetinin şaheser misallerinden birini teşkil eder. "Mescid-i Haram'm yanında" buyurulması Hudeybiye'nin Mekke-i Mükerreme civarında bulunmasındandır.

-Tevbe Süresi 9/25. Ayet

Çantay Meâli: *Andolsun ki Allah birçok (savaş) yerler(in)de ve Huneyn gününde size yardım etmiştir.*

Rivayet:**Hâzin, Beydâvi: Murat, Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem'in gazveleri, büyük ve küçük müfreze muharebeleridir. Buharî ve Müslim'in Zeyd bin Erkam (r.a.)'dan rivayet ettikleri hadîse göre Peygamberimizin gazalarının sayısı 19'dur. Bûrîde (r.a.)'in rivayetine nazaran bunlardan birinde Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem bizzat bulunup muharebe etmiştir. Gazvelerinin büyük ve küçük müfreze savaşları toplamının ise 70 veya 80 olduğu söylenmiştir. Huneyn, Taife yakın ve Mekke'ye 10 mil kadar mesafede bir vadinin adıdır.

-Tevbe Süresi 9/32. Ayet

Çantay Meâli: *“Dilerler ki Allah’ın nurunu ağızlarıyla (püf deyip) söndürsünler. halbuki Allah kendi nurunu kendisi tamamlamaktan (ilâ etmekten) başkasına razı olmaz.*”*

Rivayet:*Râzi, Hâzin: “Allah’ın nuru’ndan maksat Cenab-ı Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem’in getirdiği İslam dini ve Kur’ân’dır. Kimine göre de peygamberliğini gösteren mucizelerdir.

-Tevbe Süresi 9/37. Ayet

Çantay Meâli: *(Haram ayları) geciktirmek ancak küfürde bir artış (sebebi)dir. Onunla kâfirler şaşırtılır, onlar bunu bir yıl helâl, bir yıl haram sayarlar ki Allah’ın haram kıldığına sayıca uysunlarda (varsın) Allah’ın haram ettiğini helâl kılmış olsunlar! Bu suretle de onların amellerinin kötülüğü kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah o kâfirler güruhunu hidayete erdirmez.**

Rivayet:*Beydavi: Cahiliyet devrinde, birbiriyle çarpışmaya ve aralarında alana alışımsı olan Araplara sürekli üç ay (Zilkade, Zilhicce, Muharrem aylarında) güvenlik ve savaşıklık içinde yaşamak pek ağır gelirdi. Onun için tâ İbrahim ve İsmail aleyhisselâm'dan beri devam edegelen bu düzeni canlarının istediği gibi bozmaya, meselâ Muharrem'deki yasakları Safer'e nakletmeye, diğer haram ayları da ileri geri götürmeye başladılar. Bu hal Mekke'nin fethedildiği 8. hicret yılına kadar böylece devam etti. Nihayet bu ayeti kerime inerek kötü âdeti ortadan kaldırdığı ve hesabı aslına döndürdüğü gibi, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem de bu konuda açık beyanlarda bulundu.

-Tevbe Süresi 9/45. Ayet

Çantay Meâli: *Senden ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmaz, kalpleri şek ve şüpheye düşüp de kendilerini o şüphelerinin içinde şaşırp bocalar kimseler izin isterler.**

Rivayet:*Beydâvi: Bu iki ayet-i kerimede Allah'a ve ahiret gününe inanmak ve inanmamaktan bahsolunuyor. Çünkü Allah yolunda cihada sevkeden unsur iman, buna engel olan da imansızlıktır.

-Tevbe Süresi 9/70. Ayet

Çantay Meâli: *“Onlara kendilerinden evvelkilerin, nuh, ad, semud kavim (ler)inin, ibrahim kavminin, medyen halkının*”*

Rivayet:*Celaleyn: *Şu'ayb aleyhisselâm'ın kavmi, Lût aleyhisselâm'ın alt üst olan kasabaları.

-Tevbe Süresi 9/74. Ayet

Çantay Meâli: *(Münafıklar, o kötü sözü) söylemediklerine (dair) Allah'a yemin ediyorlar. Andolsun, o küfür kelimesini söylemişlerdir. Onlar müslümanlıklarından sonra yine kâfir oldular. * Başaramadıkları bir şeye (cinayete de) yeltendiler onlar.**

Rivayet:**Beyzâvi, Hâzin: Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem'in Tebük'te ikameti sırasında kendisine vahiyler geliyor, o savaştan geri kalanları sürekli ayıplıyordu. Celâs bin Süveyd adındaki bir münafık dedi ki: "Eğer Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem'in kardeşlerimiz için söyledikleri doğru ise eşeklerden alçak olalım!" Bu sözü işiten Âmir bin Kays derhal cevap verdi: "Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem muhakkak sadıktır. Siz ise eşeklerden alçaksınız!" Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem Medine-i Münevvere'ye dönünce Âmir durumu arzetti... Celâs: "Bana iftira ediyor ya Resûlallah" dedi. Bunun üzerine Resûl-i Muhterem sallallâhü aleyhi ve sellem minberin önünde yemin etmelerini emretti. Celâs, ikindiden sonra minberin önünde ayağa kalktı, öyle bir söz söylemediğine, Âmir'in kendisine iftira ettiğine dair kendinden başka hiçbir Tanrı bulunmayan Allah'a yemin etti. Âmir de onun bu sözü söylediğine, iftira etmediğine, kendinden başka hiçbir Tanrı bulunmayan Allah'a yemin ettikten sonra ellerini yukarı kaldırdı: "Ya Rab, peygamberine doğru söyleyeni tasdik, yalancıyı tekzib eden bir ayet gönder." diye dua etti; Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellemle diğer müminler de "Amin" dediler. Derhal bu ayet-i celile nazil oldu... Celâs cürmünü itiraf ve Cenab-ı Hakk'a tövbe etti. Münafıklardan 15 kişi, Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem'in Tebük'ten dönüşünde geceleyin tam Akabe'ye yükseldiği zaman bineğinin arkasından onu uçuruma düşürmek ve öldürmek üzere aralarında karar verdiler. Bu plânlarını gerçekleştirecekleri esnada iş anlaşıldı, hepsi zelîl bir şekilde kaçmaya mecbur oldular.

-Yunus Süresi 10/2. Ayet

Çantay Meâli: *"İnsanları (hakkın ukubetleriyle) korkut, iman edenlere Rableri indinde kendileri için muhakkak bir kademi sıdk*"*

Rivayet:*Celaleyn: Kadem-i sıdk müminlerin önden gönderdikleri ameller mukabilinde ihsan olunacak güzel ecirdir.

-Yunus Süresi 10/16 Ayet

Çantay Meâli: *De ki: "Eğer Allah dileseydi (bana bu Kur'ân'ı indirmezdi. Ben de) onu size okumazdım. (Allah) onu (benim lisanımla) size bildirmezdi de. Ben ondan (o Kur'ân'dan) evvel (bugüne kadar) içinizde bir ömür durmuşum (yaşamışım)dır.**

Rivayet:*Razi, Hâzin: Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem, kendisine Kur'ân vahyolunmazdan evvel aralarında tam 40 yıl kalmıştır. Bütün halleri onlarca malûmdur. O, bir "ümî" idi, kimseden bir şey okumamıştı. Fakat kırk yıl sonra ona Allah tarafından geçmiş ümmetlerin durumlarını bildiren, en mühim ilimleri, âdâb ve ahlâkı öğreten, fesahat ve belâğatı bütün hatip ve edebiyatçıları âciz bırakan ayetler vahyolunmaya başladı. Doğruyu gösteren akla sahip olan herkes bilir ki bu, vahiyden başka bir suretle elde edilemez.

-Yunus Süresi 10/21 Ayet

Çantay Meâli: *İnsanlara, kendilerine dokunan (kıtık ve hastalık gibi) sıkıntılar)dan sonra, bir rahmet (bir bolluk, bir sıhhat zevkini) tattırdığımız zaman bakarsın ki ayetlerimiz hakkında onların yine kötü bir fikri vardır.**

Rivayet:*Razi, Hâzin: Ayet-i kerimedeki "insanlar"dan murat Mekkelilerdir. "Rahmetten murat bolluk ve nimet,"darra': sıkıntı"dan maksat da şiddet, belâ, geçim darlığıdır. Cenab-ı Hak Mekkelilerden 7 yıl yağmuru yasaklamıştı. Bu yüzden müthiş bir kıtlık devam etmiş, insan ve hayvanlardan nicesi telef olmuştur. Nihayet Allahu Tealâ bol yağmur verince memleketler refaha kavuşmuş, insanların yüzü gülmüştü. Fakat Mekke müşrikleri, bu rahmet-i ilâhiyyeyi inkâr etmişler, o yağmuru ve o bolluğu yıldızların ve putların lütfundan bilmişler, yine ayetlerle eğlenmeye, onları yalan saymaya başlamışlardı.

-Yunus Süresi 10/27 Ayet

Çantay Meâli: *Kötülükler kazanmış olanlar(a gelince: Onların) bir kötülüğü(nü)n cezası bir misliyledir.**

Rivayet:*Hâzin: Hasenat'ın (iyi işlerin, iyi amellerin) sevabı bire on, bire yedi yüz ve daha fazlaya kadardır ki bu, Allah'ın sınırsız cömertliğinin neticesidir. Seyyiat'ın (kötü işlerin, günahların) cezası ise yalnız bire karşı birdir ve bu da Allah'ın bir adlidir.

-Yunus Süresi 10/28. Ayet

Çantay Meâli: “O gün onların hepsini bir araya*”

Rivayet:*Hâzin: “Haşr” her yandan, her bucaktan belirli bir yere getirip toplamak demektir.

-Yunus Süresi 10/36. Ayet

Çantay Meâli: *Onların çoğu (kupkuru bir) zandan başkasına tâbi olmaz. Hakikatte zan ise haktan hiçbir şeyin yerini tutmaz.**

Rivayet:*Celaleyn, Beydâvi: Ayet-i kerimedeki "lâ-yugnî" lâfz-ı cehlinin mastarı olan "ignâ", bir şeye yeterli olup onun yerini tutmak demektir. Bunun sülâsisi olan "gınâ, magnâ, gunye, gunyan" da öyledir. Araplar "mâ-lehü gınâ" derler ki "Onun kendisine yeterliği yoktur. Muhakkak ona muhtaçtır."manasınadır. Burada "Hak" ilim demektir. İlim ve gerçek itikaddır.

-Yunus Süresi 10/62. Ayet

Çantay Meâli: “Haberiniz olsun ki Allah’ın velî*”

Rivayet:* Beydâvî,: Allah’a itaatle yaklaşan.

-Yunus Süresi 10/64. Ayet

Çantay Meâli: *Dünya hayatında da, ahirette de onlar için müjde(ler) vardır.**

Rivayet:* Beydâvi: Dünya hayatında müjde, Cenab-ı Hakk'ın Kitabı'nda ve Resûlünün lisanıyla takva sahiplerine olan müjdeleri, onlara gösterdiği doğru rüyalar, onlardaki keşifler ve ruhun çıkması sırasında meleklerin kendilerine verdiği müjdelerdir. Ahiretteki müjdesi ise meleklerin onlara kavuşarak feyiz ve saadetleri hakkındaki müjdelerini vb. hususlardır.

-Yunus Süresi 10/89. Ayet

Çantay Meâli: (Allah) dedi ki: *"İkinizin de duası kabul olunmuştur. O halde yine istikamette (doğru hareketinizde)devam edin. Sakın bilmezlerin yoluna uymayın."**

Rivayet:*Beydâvi, Hâzin: Bu duaya Harun aleyhisselâm da "Âmin" demişti. Davette, davetinizin doğruluğuna kesin deliller getirmekte kararlı olun, ama acele etmeyin. Zira

isteğiniz vakti gelince olacaktır. Rivayete göre Musa aleyhisselâm bu duadan sonra kırk sene daha kavminin arasında kalmış, duasının kabulü ondan sonra gerçekleşmiştir

-Hûd Süresi 11/13. Ayet

Çantay Meâli: *Yoksa, "Onu (Kur'ân'ı) kendisi mi uydurdu" diyorlar? De ki: "O halde haydi siz de onun gibi on sure getirin düzme ve uydurma olarak. Allah'tan başka kime gücünüz yetiyorsa (kime güveniyorsanız) onları da (yardıma)çağırın, eğer (iddianızda) doğrucular iseniz."**

Rivayet:*Beydâvi: Müşriklere evvelâ bu ayetle on sure getirmeleri beyan buyuruldu. Buna güç getiremedikleri için daha sonra bu meydan okuma bir sureye indirildi. Bununla birlikte ne onu, ne bunu yapamadılar da en nihayet kılıca sarılmaya mecbur oldular! Bari bunda muvaffak olabildiler mi? Ne gezer!.

-Hûd Süresi 11/78. Ayet

Çantay Meâli: *(Lût'un) kavmi, kendisine doğru (soluk soluğa) koşarak yanına geldi. Onlar, daha evvelden kötülükleri işlemeye alışmış kimselerdi. (Lût), "Ey kavmim! dedi, işte kızlarım. Sizin için onlar daha temizdir. Artık Allah'tan korkun, beni misafirlerim içinde küçük düşürmeyin. İçinizde akıllı başında bir adam da yok mu sizin?"**

Rivayet:*Hâzin: "Onları nikâhlayıp eş edinin." Said bin Cübeyr hazretlerine göre maksat kendi öz kızları değil, kavminin kızlarıdır. Onları kendisine nispet etmesi her peygamberin, kendi kavminin manevi babası hükmünde olmasındandır. Esasen Lût aleyhisselâm'ın ancak iki kızı vardı.

-Hûd Süresi 11/88. Ayet

Çantay Meâli: *"Ey kavmim! dedi. Ya ben Rabbimden (gelen) apaçık bir delilin üzerinde isem ve O, bana kendisinden güzel bir rızık ihsan etmiş ise?."**

Rivayet:* Beydâvi: Cenab-ı Hakk'ın kendisine verdiği ilme, peygamberliğe işarettir. Cenab-ı Hakkın kendisine verdiği helâl mala işarettir. Şartın cevabı düşürülmüştür. Takdiri şöyledir: "Maddi ve manevi saadetleri bulunduran bu İlâhî ihsan ve nimetlendirmeye rağmen ben Hakk'ın vahyine, emir ve nehyine nasıl muhalefet edebilirim?"

-Hûd Süresi 11/89. Ayet

Çantay Meâli: “*Ey kavmim, bana olan düşmanlığınız, nuh kavminin, ya hûd kavminin, yahud salih kavminin başlarına gelenler gibi size bir musîbet yüklemesin. lût kavmi de sizden uzak değil**”

Rivayet:* Beydâvî: Zaman, mekan veya ahlak bakımından

-Hûd Süresi 11/114. Ayet

Çantay Meâli: “*Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl. çünkü güzellikler**”

Rivayet:* Beydâvî: Burada “hasenat güzellikler” ile kastedilen beş vakit namazdır.

-Yusuf Süresi 12/13. Ayet

Çantay Meâli: “*Onu götürmeniz muhakkak ki beni tasaya düşürür. Siz kendisinden gafil bulunurken onu kurt (gelip) yemesinden korkarım*”

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn: Ayrılığı bana güç gelir, ona karşı sabrım azdır. Zira o taraflarda kurt pek çoktu. Dâremî'nin İbni Ömer'den (r.a.) rivayet ettiğine göre Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: İnsanlara telkini hüccet etmeyin (size karşı itiraz edip mazeret sunacak fırsat vermeyin). Sonra yalan söylerler. Bakınız Yakub aleyhisselâm'ın oğulları kurdun insan yediğini bilmezlerken o, kendilerine "Onu kurt gelip yemesinden korkarım." diye telkinde bulunduğu için onlar da "Yusufu kurt yedi." Dediler

-Yusuf Süresi 12/15. Ayet

Çantay Meâli: “*Nihayet onu götürdülerinde onu kuyunun dibine bırakmayı elbirlik kararlaştırdılar.**”

Rivayet:*Beydâvî: Gömleğini çıkardılar, onu kuyunun yarısına kadar salladıktan sonra atıverdiler. O, büyük bir taşta tutundu, boğulmadı. Bu kuyunun nerede bulunduğu hakkında ihtilâf edilmiştir. O kuyu bir görüşe göre Ürdün'dedir. Yahut Mısır ile Medyen arasındadır. Yahut Yakub aleyhisselâm'ın yaşadığı yere üç fersah mesafede bir yerdedir. Yakub aleyhisselâm'ın yurdu Ürdün'ün Ken'an eli idi. Medyen de o havalidedir.*

-Yusuf Süresi 12/24. Ayet

Çantay Meâli: *"O (kadın), andolsun ona niyeti kurmuştu. eğer Rabbinin bürhanını*"*

Rivayet:* Beydâvî: Zinanın fenalığı hakkındaki ilahi yasağı.

-Yusuf Süresi 12/37. Ayet

Çantay Meâli: Dedi ki: *"Size rızıklanacağınız bir taam gelecek oldu mu, ben muhakkak onun ne olduğunu size daha gelmezden evvel haber veririm.*"*

Rivayet:*Beydâvî: Yusuf aleyhisselâm kendisine sorulanlara cevap vennezden evvel tevhide davet ve doğru yola yöneltmek istedi de bu davetinde ve üslûbunda doğru olduğuna delâlet etmek üzere gaybı haber verme mucizesini gösterdi. Nitekim peygamberlerin ve onlarm yerlerini tutan âlimlerin hidayet ve irşattaki tutukları yol da budur.

-Yusuf Süresi 12/42. Ayet

Çantay Meâli: *Bu ikisinden kurtulacağını bildiği kimseye dedi ki: "Benden efendinin yanında söz et." Fakat şeytan, efendisine anmayı ona unutturdu da (bu yüzden Yusuf) daha nice yıllar zindanda kaldı.**

Rivayet:*Bursevi: Yusuf aleyhisselâm Allah'tan başkasmdan yardur 'istediği için beş yıllık hapisten sonra yedi yıl daha hapiste kaldı. Yusuf aleyhisselâm'ın zindanda kaldığı 12 sene ayeti kerimedeki "üzküknî inde rabbike" kelimelerinin harfleri sayısındadır. Bu 12 sayısında acayip bir sır vardır: Burçlar, aylar on ikişerdir. "La ilâhe illallah" ve "Muhammedün Resûlullahın asılları on ikişer harftir. Yakub aleyhisselâm'ın oğulları da 12 idi.

-Yusuf Süresi 12/59. Ayet

Çantay Meâli: *(Yusuf) onlarm (zahire) yüklerini hazırladığında dedi ki: "Bana baba bir erkek kardeşinizi de getirin.**

Rivayet:*Beydavi: Rivayete göre kardeşleri Yusuf aleyhisselâm'ın huzuruna girince aralarında şöyle bir konuşma geçti: -Siz kimsiniz? İşiniz ne? Casus olmayasınız?- Allah'a sığınırız! Biz bir babanın oğullarıyız. Babamız ihtiyar birisidir. Çok sadıktır. Peygamberlerden biridir. İsmi Yakub'tur. -Kaç kardeşsiniz?- On iki kardeştik. Birimiz sahraya gidip öldü. -Buraya kaç kardeş geldiniz? -On kardeş. -Onbirinciniz hani? -O,

babamızın yanında kaldı. Ölen oğlunun yerine onunla kendini teselli ediyor. -Kim size şahitlik eder? -Burada hiçbir kimseyi tanımayız ki gelsin de bize şehadet etsin. -Birinizi rehine olarak yanımda bırakın, baba bir kardeşinizi de bana getirin de doğru söylediğinize hükmedeyim. Bu konuşma üzerine kardeşler aralarında kur'a çektiler. Şem'un'a isabet etti. Denildi ki, Yusuf aleyhisselâm her birine yüz zahire vermişti. Pederlerinin yanında kalan baba bir kardeşleri adına da fazlaca bir yük istediler, onu da verdi. Ancak doğru söylediklerini bilmek için o kardeşlerini de getirmelerini şart koştu

-Yusuf Süresi 12/101. Ayet

Çantay Meâli: *“Ya Rab, sen bana mülk (ve saltanat) verdin ve sözlerin te'vîlini*”*

Rivayet:* Beydâvî: Kitaplarda yazılanların asıl maksatlarını, rüya tabirini. Atalarına yahut rütbe ve keramete salih olan müminlere. Rivayet olunduğuna göre Yakub aleyhisselâm Mısır'da oğlu Yusuf aleyhisselâm'ın yanında 24 sene kalmıştır. Babası İshak aleyhisselâm'ın Şam'daki kabri yanına defnedilmesini vasiyet ettiği için, Yusuf aleyhisselâm onu bizzat oraya götürüp defnettikten sonra Mısır'a dönmüştür. Kendisi de bundan sonra 23 yıl yaşamıştır. Mısırlılar onun cenazesini de mermer bir sandığın içine koyarak teberrük ve ziyarette eşit olmaları için Nil'e gömmüşlerdir. Çünkü bütün Mısır halkı onun naşının kendi mahallelerinde defn edilmesini istiyorlardı. Hatta bu yüzden neredeyse aralarında savaş çıkacaktı. Asırlar geçtikten sonra Musa aleyhisselâm onun naaşım bularak Yakub aleyhisselâm'ın kabri yanına defnetmiştir. Yusuf aleyhisselâm vefatında 120 yaşında idi. Efrâîm, Mîsâ adlarında iki oğlu ve Rahmet isminde bir kızı dünyaya gelmiştir. Mîsâ, Yuşâ' bin Nun aleyhisselâm'ın dedesi, Rahmet de Eyyub aleyhisselâm'm karısıdır. Yusuf aleyhisselâm'm kardeşleri.

-Ra'd Süresi 13/5. Ayet

Çantay Meâli: *“Eğer (kafirlerin seni yalana çıkardıklarına) şaşıyorsan asıl şaşılacak olan onların: “biz toprak olduktan sonra mı ve yeniden mi muhakkak yaratılacağız?” demeleridir, işte bunlar rablerini tanımayanlardır, işte boyunlarında halkalar*”*

Rivayet:* Beydâvî, Râzi: Dünyada kafir ve delalette ısrar halkası, yahut ahirette cehennem azabı halkası, Ebu Bekiri Esam diyor ki “Lalelerden (boyunlarına vurulan halkalardan) maksat onların küfürleri, zilletleri, putlarına olan bağlılıklarıdır.

-Ra'd Süresi 13/13. Ayet

Çantay Meâli: *Gök gürültüsü O'nu (yani Allah'ı) hamd ile, melekler de O'ndan korkusuna teşbih eder(ler). O, yıldırımlar gönderip onunla kimi dilerse çarpar, öldürür. Halbuki onlar Allah hakkında mücadele edip duruyorlardır. O, kudret ve azabında çetindir.**

Rivayet:* Hâzin, Suyuti: "Sübhânallahi ve bi-ham dihi" derler (Celâleyn). İbni Abbas (r.a.) diyor ki: Kim gök gürültüsünü işitince "Sübhanellezî yüsebbihu'r-ra'dü bi-hamdihi ve'l-m elâiketü min hîfetihi ve hüve alâ külli şey'in kadîr" derse ona yıldırım isabet etmez. Ederse ben diyetini veririm! Neseî'nin ve Bezzar'ın Enes'ten (r.a.) rivayet ettikleri bir hadis meali: Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem ashabından birini cahiliyye büyüklerinden bir adama hakka davet için göndermişti. O herif dedi ki: Beni davet ettiğin Rab demirden mi, bakırdan mı, gümüşten mi, altından mı? O zat durum u Resûl-i M uhterem sallallâhü aleyhi ve sellem e haber verdi ve ikinci, üçüncü defa yine ona gidip vazifesini yapmak istediye de herif yine alayından ve inadından vazgeçmedi. Derken Cenab-ı Hak bir yıldırım indirip onu yaktı.

-Ra'd Süresi 13/20. Ayet

Çantay Meâli: *"Onlar ki Allah'ın ahdini yerine getirirler, mîsâkı* bozmazlar,"*

Rivayet:* Beydâvî, Bu ahitten maksat "Elest bezm'inde Cenab-ı Hakk'ın kendilerinin Rabbi olduğunu itiraf etmeleri, yahut kutsal kitaplarda onlardan alınan teminattır. Kendi kendileriyle Rableri ve diğer kullar arasındaki taahhütleri.

-İbrahim Süresi 14/1. Ayet

Çantay Meâli: *Elif, lâm, râ. Bu bir Kitap'tır ki (bütün)insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa o yegâne galip, hamde lâyük olan (Allah)ın yoluna çıkarman için onu sana indirdik.**

Rivayet:*Celaleyn, Hâzin, Beyzâvi: İbrahim aleyhissalâtü vesselâm 'ın duasını da bulunduran bu sure Mekke'de inmiştir. ayettir. Bazılarına göre 28. ve 29. ayetler Mekkî değildir. Nisâburî tefsirine göre bunlar Bedir'de nazil olmuşlardır. Bu sure ismini Peygamberlerin atası ve hanif dinine mensup olanların önderi Hz. İbrahim'den almıştır. Türlü türlü sapkınlıklardan. Hidayete.

-İbrahim Süresi 14/37. Ayet

Çantay Meâli: *Rabbimiz! Ben evlâtlarımdan kimini senin mukaddes olan evinin yanın da ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. -Sebebi şudur ki, Rabbimiz, dosdoğru namaz(larını) kılsınlar. Artık Sen insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir Onların şükretmeleri umulur olduğu için kendilerini bazı meyvelerle rızıklandır.**

Rivayet:*Beydâvi, Celaleyn: İsmail aleyhisselâm ile annesi Hacer'i İsmail aleyhisselâm ile onun evlâtlarını. Ayetteki aslı "Muharrem " dir. Çünkü oraya taarruz etmek, saygısızlık göstermek haram kılınmıştır. Mekke-i Mükەرreme'ye. Mekke-i Mükەرreme kayalık, ziraate uygun olmayan bir yerdi. Rivayet olunduğuna göre Hz. Hacer, Hz. Sâre'nin cariyesi idi. İbrahim aleyhisselâm'a bağışlamıştı. Ondan, İsmail aleyhisselâm dünyaya gelince (insan olması dolayısıyla) kendisinde bir kıskançlık hasıl oldu. Onların uzaklaştırılmasını ısrar ile istedi. İbrahim aleyhisselâm da kendilerini Mekke tarafına götürdü. Mekke susuz, çorak, kayalık bir yerdi. Cenab-ı Hak orada Zemzem suyunu meydana çıkardı. Bu suretle orası şenlendi. İbni Abbas (r.a.) diyor ki: "Eğer İbrahim aleyhisselâm "insanlardan bir kısmı" demeseydi her milletten bütün insanlar gönüllerini İsmail aleyhisselâm'a verirler, Yahudi ve Hristiyanlar da orada hacc ederlerdi. Cenab-ı Hak bu duasını kabul buyurdu. Mekke-i Mükەرreme'yi emin bir yer kıldı. Orada her mevsim de meyvelerin, mahsullerin türleri toplanıp çoğaldı. İsmail aleyhisselâm doğduğu zaman pederi 99 yaşında idi. İshak aleyhisselâm'ın doğumunda da 112 yaşında idi.

-Hicr Süresi 15/27. Ayet

Çantay Meâli: *Cânn'ı da daha önce çok zehirleyici ateşten yarattık.**

Rivayet:* Beydâvi, Celaleyn, Elmalı: Cinlerin babası, İblis. Cildin her zerresine kadar işleyen dum ansız bir ateşten, Cildin zerrelerine kadar işleyen sıcaklığı müthiş bir ateşten. Demek insan yaratılmazdan evvel Cânn'ın halk edildiği sırada arz dehşetli ateşler saçıyormuş.

-Hicr Süresi 15/33. Ayet

Çantay Meâli: "Ben, dedi, kuru bir çamurdan, suretlenmiş bir balçıktan yarattığın beşer için secde edeyim diye (var) olmadım".*

Rivayet:*Beydâvi: "Çünkü beşer, cismânîdir, yoğun maddededir. Ben ruhaniyim , meleğim. Çamur unsurların en bayağısıdır. Beni ise unsurların en şerefli olan ateşten yarattın."

-Nahl Süresi 16/1. Ayet

Çantay Meâli: *Allah'ın emri geldi.* Artık onu vaktinden evvel istemeyin. O, onların (müşriklerin) eş tutmakta oldukları şeylerden münezzehtir, yücedir.*

Rivayet:*Celaleyn: Müşrikler İlâhi azabın geciktiğinden bahsederek mütemadiyen alay ediyorlardı. Bu ayetteki "Allah'ın emrinden maksat müminlerin selâmeti, nusreti, kâfirlerin felâket saatidir. Bunun gerçekleşecek olması muhakkak olduğu için ayette geçmiş zaman kipiyle gelmiştir.

-Nahl Süresi 16/41. Ayet

Çantay Meâli: *Zulme uğratıldıklarından sonra Allah yolunda hicret edenleri Biz dünyada elbette güzel bir surette yerleştiririz.* Ahiret mükâfatı ise her halde daha büyüktür. (Kâfirler bunu) bilmiş olsalardı.*

Rivayet:*Beydâvi: Bu zatlar başta Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem olmak üzere Kureyş'in zulmünden hicret eden ilk müslümanlardır. Bunlardan kimi evvelâ Habeşistan'a, sonra Medine'ye, kimi doğrudan Medine'ye hicret etmişlerdi. Yahut murat Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem 'in hicretinden sonra Mekke'de mahpus kalan ashab-ı kiramdır ki onlar Bilâl, Süheyl, Habbab, Ammar, Âbis, Ebû Cendel, Süheyl'dir (r.a.).

-Nahl Süresi 16/70. Ayet

Çantay Meâli: *"Sizi Allah yarattı. sizi yine o öldürecek. içinizden kimi — bildikten sonra (çocuk gibi) bir şey bilmesin diye — en aşağı ömre kadar geri götürülür.*"*

Rivayet:* Beydâvî, Celaleyn: Yani ihtiyar olur ve dermansızlık, unutkanlık, akıl noksanlığı hususunda bir çocuğa benzer. İkrime diyor ki: "Kim Kur'ân-ı Kerim okumaya devam ederse bu hale düşmez.

-Nahl Süresi 16/84. Ayet

Çantay Meâli: *"Bir gün her ümmetden birer şâhid göndereceğiz.*"*

Rivayet:* Celaleyn: Kıyamet gününde lehlerine ve aleyhlerine şehadet etmek üzere kendi peygamberlerini göndereceğiz.

-İsrâ Süresi 17/3. Ayet

Çantay Meâli: *Ey Nuh ile beraber (gemide) taşı(yıp selamete çıkar)dığımız (insanlar) zürriyeti (Şu) bir hakikattir ki (Nuh) çok şükreden bir kuldu**

Rivayet:*Razi, Ebussuûd: Sizin gibi nankör değildi, onun ve beraberindekilerin selâmeti Allah'a çok şükretmeleri sayesinde idi. Bir kulun şükür, yani çok şükredici olması her nimetin ancak Allahu Tealâ'nın fazlı ve keremiyle meydana geldiğini iyi bilmesiyle, yani tam muvahhid olmasıyla mümkündür.

-İsrâ Süresi 17/42. Ayet

Çantay Meâli: *De ki: Allah ile beraber, söyleyegeldikleri gibi (başkaca) tanrılar da olsaydı onlar arşın sahibine elbet bir yol ararlardı.**

Rivayet:*Razi, Celaleyn, Ebussuûd, Hâzin Beydâvi: Allah'ın kudretini ve kendilerinin acizliğini düşünerek hareketlerini düzeltip hakka itaat ederlerdi. Çünkü onlar "Biz putlara ancak bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz." derlerdi. Yahut; Onlar (yani kâfirlerin Tanrı edindikleri putlar) Allah ile muharebeye yeltenirlerdi. Çünkü ilâhlıkta ortaklık tasavvur edilemez.

-İsrâ Süresi 17/79. Ayet

Çantay Meâli: *"Gecenin bir kısmında da uyanıp, sırf sana mahsus fazla (bir ibâdet) olmak üzere onunla (Kur'ân ile) gece namazı kıl. Ümit edebilirsin, Rabbin seni bir Makam-ı mahmud'a* gönderecektir."*

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn Medârik, Râzi: "Makam-ı mahmud"dan murat, alimlerin çoğunluğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kıyamet gününde sahip olacağı şefaath makamıdır ki orada bütün insanlar kendisine minnettar olacaklardır. Yahut kendisine "Livâü'l-hamd" denilen sancağın verileceği makamdır.

-Kehf Süresi 18/9. Ayet

Çantay Meâli: *(Habibim) sen. Bizim ayetlerimiz içinde (yalnız) Kehf ve Rakîm halkının ibrete şayan olduklarını mı sandın?.**

Rivayet:* Razi, Celaleyn, Ebussuûd, Beydâvi, Hâzin: Cenab-ı Hak küllî ayetlerinden olmak üzere yeri sayılamayacak kadar türlerle süslediğini, sonra ise bunları yok edip kupkuru bir toprak haline çevireceğini açıklamak suretiyle Ashab-ı Kehf hikâyesinin bunların yanında önemsiz olduğuna işaret buyurmaktadır. bkz. İsrâ: 85 ve notu "Kehf dağda bulunan geniş mağara demektir. Küçüğüne "gar" denilir. "Rakîm"e gelince: İkrime'nin İbni Abbas'tan (r.a.) rivayetine göre İbni Abbas "Kur'ân'da ne varsa hepsini biliyorum. Ancak "Gıslîn, Hanân, Eyvâh, Rakîm müstesna" demiştir. İbn Abbas'tan "Rakîm sorulmuş. Demiştir ki: Ka'b, onun Ashab-ı Kehf in bırakıp çıktığı kasaba olduğunu zan etmiştir." Süddî'nin görüşü de budur. Saîd bin Cübeyr, Mucâhid rivayetlerine nazaran o, taştan bir levhadır. Bazılarınca da kurşun levhadır. Onda Ashab-ı Kehf in isimleri ve kasabaları yazılı ve o mağaranın kapısında asılı idi." Bu söz dil alimlerinca de tercihe lâyıktır. Çünkü "Rakîm", yazmak manasına gelen "rakm"dandır ki "yazılmış" demektir. Kur'ân'daki "Kitabün Merkum" gibi. "Rakîm", Ashab-ı Kehf in isimleri, soyları yazılı olan bir levha (kitabe)dir. Ashab-ı Kehf in isimleri ve kasabaları yazılı olan bu levha mağaranın kapısı üzerine sonradan konulmuştu. İbni Abbas'tan (r.a.) gelen diğer bir rivayete göre, "Rakîm" Ashab-ı Kehf in içinde bulunduğu vadinin ismidir. Bazılarına göre o mağaranın bulunduğu dağın adıdır. "Rakîm" Ashab-ı Kehf in saklandığı mağaranın bulunduğu dağın, ya vadinin, ya memleketlerinin, ya köpeklerinin adıdır. "Rakîm." Ashab-ı Kehf in isimleri yazılı ve mağara kapısına asılı kurşun bir levhadır. Bazılarına göre Ashab-ı rakîm, Ashab-ı Kehf ten ayrı üç zattır. Bunlar çok şiddetli bir yağmurdan korunmak için bir mağaraya girmişlerdi. Seller onun kapısını büyük bir taşla tıkaştı. İçeride havasız ve ışsız kalmışlardı. Nihayet her biri hayatında yaptığı en iyi amel ve hareketi dile getirip onun vesilesi ile Cenab-ı Hakk'a dua ve iltica ettiği için hepsi kurtulmuştur. Buhârî ve Müslim'in, bu kıssa tafsilatıyla açıklanmıştır. Beyzâvî, o üç zatın yaptıkları en iyi amel ve hareketlerin nelerden ibaret olduğunu da açıklamıştır. Fakat bendenizce bu kıssa ile Ashab-ı Kehf kıssasının bir münasebeti yoktur. En iyi tefsir Celâleyn'in verdiği ve diğer müfessirlerin de katıldığı manadır, yani "Rakîm" kitabe demektir. Bu kitabenin bugün mevcut olmaması esasen yok olduğuna delil sayılamaz. Muhtemeldir ki kaybolmuştur. İyi bir araştırma ve hafriyat ile bir gün elde edilmesi de muhtemeldir, Allahu âlem.

-Meryem Süresi 19/4. Ayet

Çantay Meâli: "Demişti ki: "Ey Rabbim, hakikat ben... benim kemiğim yıprandı. başımın saçı tutuştu. *"

Rivayet:*Beydâvî: Saçlarım ağardı, ihtiyarladım.

-Meryem Süresi 19/24-25. Ayet

Çantay Meâli: *Aşağısından ona şu nida geldi: "Tasalanma, Rabbin senin alt (yan)ında bir su arkı vücuda getirmiştir. Hurma ağacını kendine doğru silk, üstüne derilmiş taze hurma dökülecektir.**

Rivayet:*Beydâvî, Razi, Celaleyn: Rivayet olunduğuna göre bu hurma ağacı başı ve meyvesi olmayan kupkuru bir kütüktü. Mevsim de kıştı. Meryem silkince Cenab-ı Hak ona baş verdi, yaprak verdi, taze hurma verdi. Bu da onun temizlik ve iffetini gösteren bir mucize idi.

-Meryem Süresi 19/34. Ayet

Çantay Meâli: *"İşte hakkında şek (ve ihtilâf) etmekde oldukları meryem oğlu isâ hak kavlince budur.*"*

Rivayet:*Beydâvî: Bazılarına göre "Kavlü'l-hak" "Kelimetüllah Allah'ın kelimesi" demektir. Ona "kelime" denilmesi Cenab-ı Hakk'ın "Kün: Ol" emriyle vücuda gelmiş olmasındandır.

-Tâ-Hâ Süresi 20/11. Ayet

Çantay Meâli: İşte (Musa) ona* gidince kendisine (şöyle) seslenildi: "Ey Musa!."

Rivayet:*Celaleyn: "Tâ" "vatı": çiğnemek, basmak" mastarından emir, "Hâ", da arzdan kinâye olmak üzere manası: "Teheccüd namazlarında her iki ayağını bas, yalnız bir ayağının üstünde durup da kendini zahmete sokma, yorma" dır. İbni Abbas (r.a.) ile İbni Merdeveyh, Cenab-ı Ali kerremallahü veche'den şu haberi rivayet etmişlerdir: Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem bütün gece ibadet esnasında ayakta kıyam halinde bulunurdu. Bu yüzden mübarek ayakları şişmişti. Onun için kıyamda bir ayağını kaldırır, öbürünü basardı. Cebrail aleyhisselâm inerek dedi ki: "Yere her iki ayağınla bas." Bu rivayetin zahirine göre iki ayağından birini basması kendisine yorgunluk değil, istirahat veriyordu. Begavî'nin açıkladığı ve Kelbî'nin naklettiğine göre mananın şu olması lazımdır: "Kendini, bir ayağını kaldırıp diğerini basmak suretiyle, istirahat muhtaç olasıya yorma." İmam Müslim, Ümmü'l-Müminin Hz. Âişe'den (r.a.) şu hadisi rivayet eder: "Kazanacağın ecir katlanacağın meşakkatin miktarına göredir." Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem âşığı İmam Busayrî diyor ki: "Ben öyle bir zatın sünnetini hakkıyla eda

ve ifa edemedim ki o, şişmekten doğan zarar ve elemle, her iki ayağı şikâyet edecek dereceye gelinceye kadar gecenin karanlığını aydınlatmıştı."

-Tâ-Hâ Süresi 20/96. Ayet

Çantay Meâli: "O da (şöyle) dedi: — «Ben onların görmediklerini* gördüm.»"

Rivayet:* Beydâvî: Maksadı Musa aleyhisselam'a gelen Cebrail aleyhisselam'dır.

-Tâ-Hâ Süresi 20/130. Ayet

Çantay Meâli: "O halde sen, onlar ne derlerse, sabret. güneşin doğmasından evvel de, batmasından evvel de rabbini hamd ile tesbih et. gecenin bir kısım saatlerinde ve gündüzün etrafında dahi tesbih et ki (ilahi) rızaya eresin.*"

Rivayet:* Beydâvî, Hâzin: "Hamd ile tesbih"ten maksat namazdır. "Güneşin doğmasından evvel " ki tesbih namazı "batmasından evvel"ki ikindi namazı "gecenin bir kısım saatleri"ndeki akşam ve yatsı "gündüzün etrafında" ki de öğle namazıdır.

-Enbiya Süresi 21/44. Ayet

Çantay Meâli: "Evet, biz onları da, atalarını da — (bu dünyâda) ömür (leri) tepelerini aşip uzayınca kadar — (yaşatıp) geçindirdik. fakat şimdi görmüyorlar mı ki biz o arza gelip etraftan (tedricen) eksiltip duruyoruz.*"

Rivayet:* Hâzin, Beydâvî: "Arz"dan maksat müşriklerin bulundukları memleketlerin yavaş yavaş müslümanların eline geçeceği, kafirlerin elinden çıkmak suretiyle onlar hesabına gitgide eksileceğini açıkça müjdelemektedir.

-Enbiya Süresi 21/71. Ayet

Çantay Meâli: Lût'u da -içinde âlemler için bereketler verdiğimiz arza* (ulaştırıp) kurtardık.

Rivayet:*Celaleyn, Beydâvi: Irak'tan Şam'a. Şam'ın bereketleri genel ve yaygındır. Çünkü peygamberlerin çoğu oradan çıkmış, dinî ve dünyevî yararların ve hayırların başlangıçları olan dinleri âlemlere yayılmıştır. Bazılarına göre Bereket'ten murat Şam'daki nimetlerin çokluğu ve bolluğudur. Rivayete göre İbrahim aleyhisselâm Filistin'e, Lût aleyhisselâm bir günlük mesafedeki Mü'tefike'ye gitmiştir.

-Enbiya Süresi 21/77. Ayet

Çantay Meâli: *Onun ayetlerimizi yalanlayan kavminden. Biz öcünü aldık. Gerçekten onlar kötü bir kavimdiler. Biz de işte topunu birden (suda) boğduk.**

Rivayet:*Celaleyn, Beydâvi: Davud aleyhisselâm davarın kıymeti zararın miktarına eşit olduğu için, onun tazminat olarak tarla (yahut bağ) sahibine verilmesine hükmetmiş, henüz on bir yaşında bulunan oğlu Süleyman aleyhisselâm ise aksine tarlanın (yahut bağın) davar sahibine verilip eski haline getirilinceye kadar ona bakmasını, davarın da tarla (veya bağ) sahibine teslim edilip o vakte değin sütünden, yavrularından, tüylerinden faydalanmasını taraflar için daha uygun bulmuştu. Babası da onun bu hükmünü, içtihadını beğenmişti.

-Enbiya Süresi 21/104. Ayet

Çantay Meâli: *“O en büyük korku”*

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn: Günahkarların cehenneme atılması emrinin verilmesi. – Sur’a son üfürüş.

-Hac Süresi 22/3. Ayet

Çantay Meâli: *İnsanlardan kimi Allah’(ın dini) hakkında bir bilgisi olmaksızın münakaşa eder durur ve (bu hususta) her azgın şeytanın ardına düşer.*

Rivayet:*Hâzin, Beydâvi, Celaleyn: Nadr bin Hâris hakkında inmiştir. Mücadeleci bir adamdı. "Melekler Allah'ın kızlarıdır. Kur'ân geçmişlerin düzmesidir. Allah, cesetleri, çürümüş insanları diriltmeye kadir değildir."derdi. Bu ayet din hususunda hevâ ve hevesine uyarak cahilâne münakaşa edenlerin hepsini konu alır. Kendi altındakileri küfre davet eden insan şeytanlarının, kâfir liderlerin, yahut İblis'in ve İblis ordusunun.

-Hac Süresi 22/17. Ayet

Çantay Meâli: *“O iman edenler, o yahudiler, o sâbüiler,”o Hristiyanlar, o Mecusîler o (Allah'a) eş koşanlar (yok mu?). Allah kıyamet günü (bütün) bunların araları nı mutlaka ayıracaktır.**

Rivayet:*Beydâvi, Celaleyn: Onlar hakkındaki İlâhî hükmünü verecek, haklıyı haksızdan ayıracaktır. Müminleri cennete, mümin olmayanları cehenneme sokmak suretiyle.

-Hac Süresi 22/73. Ayet

Çantay Meâli: *Ey insanlar! Size (şöyle) bir misal getirildi. Şimdi onu dinleyin: Sizin Allah'ı bırakıp da taptığınız (putlar) hakikaten bir sinek bile yaratamazlar, hepsi bunun için bir yere toplanmış olsalar dahi. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan geri de alamazlar! İsteyen de aciz, istenen de!**

Rivayet:* Sabuni, Celaleyn: Üstlerine sürülen güzel kokulu maddelerden, zağferandan Kendisinden koparılanı isteyen puttur, istenen de o sinek. Bu İbni Abbas'a göredir. Süddî de şöyle der: et-Talib: isteyen" puta tapan, "el-Matlûb: istenen" de putun kendisidir. Buna göre ise mana "Puttan hayır bekleyerek ona tapan da kendisinden hayır beklenen putlar da acizdirler."

-Mü'minûn Süresi 23/62. Ayet

Çantay Meâli: *"Biz hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını teklif etmeyiz. nezdimizde hakkı söyleyen bir kitap* vardır."*

Rivayet:*Celaleyn Medârik: Levh-i mahfuz yahut amel defterleri.

-Mü'minûn Süresi 23/69. Ayet

Çantay Meâli: *Yahut kendi peygamberlerini tanımadılar da şimdi onu inkâr mı edicilerdir onlar?*

Rivayet:*Beydâvi: Hazreti Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem'i, Ona kendileri çocukluğundan beri "Emîn" demişlerdi. Ömründe bir kerre bile yalan söylemediğini, en yüksek ahlâka sahip olduğunu, kimseden okumadığı, ders almadığı halde ilimde en büyük bir kemal sahibi bulunduğunu ve diğer üstünlüklerini pek iyi biliyorlardı.

-Nûr Süresi 24/2. Ayet

Çantay Meâli: *Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.**

Rivayet:*Beyzâvi, Hâzin: Zina, şer'an haddi gerektiren büyük günahlardandır. Haddi (yani bu şer'î cezanın) gerektiren şartlar akıl ve bîluğdur. Recm cezasında "ihsan" (yani evlilik) şarttır. Köle ve cariye olanlara haddin yarısı uygulanır. Onlara recm cezası yoktur. Ayet-i kerimedeki "celde", ete geçmemek suretiyle yalnız deriye tesir edecek şekilde vurmak demektir. Vuruşta yalnız kürk ve palto gibi icaba elbiseler çıkarılır, diğerleri çıkarılmaz. Celde'nin keyfiyeti fıkıh kitaplarında yazılıdır.

-Nûr Süresi 24/31. Ayet

Çantay Meâli: *Mümin kadınlara da söyle: gözlerini (harama bakmaktan) sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. ziynetlerini açmasınlar. Bunlardan görünen kısmı*.*

Rivayet:*Celaleyn: Yüzler ve eller.

-Nûr Süresi 24/61. Ayet

Çantay Meâli: *(Şu kadar ki) evlere girdiğiniz vakit Allah tarafından mübarek ve pek güzel bir sağlık (dilemiş) olmak üzere kendinize selâm verin.**

Rivayet:*Celaleyn, Hâzin: Dinen sizden olan, sizin kendiniz sayılan evlerin halkına selâm verin. Katâde diyor ki: "Evine girdiğin zaman ailene selâm ver. Çünkü onlar senin selâmına daha lâyıktır. Şayet içinde kimse bulunmayan bir eve girersen "es-Selâmü aleynâ ve alâ ibâdillahi's-sâlihın. es-Selâmü alâ ehl-i beytî ve rahmetullâhi ve berekâtüh" de. Selâmına melekler mukabele ederler." İbni Abbas (r.a.) mescidlere girildiği zaman da "es-Selâmü aleynâ ve alâ ibâdillahi'ssâlihın"denilmesini tavsiye etmiştir

-Furkan Süresi 25/1. Ayet

Çantay Meâli: *"Furkân'ı" âlemlerin (ilâhî azap ile) bir korkutucusu olsun diye, kuluna indiren (Allah'ın şanı) ne yücedir.**

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn: Kur'ân'ı, çünkü Kur'an hak ile batılı, helal ile haramı ayırt etmiştir. Kur'ân'ı. Çünkü Kur'ân hak ile batılı, helâl ile haramı ayırt etmiştir, İnsanların ve cinlerin. Hz. Peygamber sallallâhü aleyhi ve sellem'e, "Tebâreke" lafzı "bereket'tendir. Cenab-ı Hakkın sıfatlarındandır. Mahlûkları hakkında kullanılmaz ve bu surette diğer sigaları da tasarruf edilmez. "Ezelî ve ebedî hayır, birr ve ihsanı bol ve sonsuzdur, yahut şanı ne yücedir" demektir.

-Furkan Süresi 25/6. Ayet

Çantay Meâli: *(Onlara) de ki: "Onu göklerde ve yerdeki gaybı bilen (Allah) indirdi. Şüphesiz ki O, (bilhassa müminleri) çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.**

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn: Çünkü O Kur'ân yüksek fesahat ve belâgatiyle hepinizi benzerini vücuda getirmekten aciz bırakmıştır. Gelecek gayba ait nice haberleri, nice gizli şeyleri de kendisinde bulundurmaktadır ki bunlar ancak sırları bilen Allah'tan başkası için malûm değildir. Peygamber ümmîdir.

-Furkan Süresi 25/58. Ayet

Çantay Meâli: “Ölmek şanından olmayan o bâkî (Teâlâ) ya güvenip dayan, o’na hamd ile tesbih (ve O’nu tenzih) et.*”

Rivayet:* Celaleyn, Hâzin: Sübhanallah ve’l-hamdü lillah”, yahut Sübhanallahi ve bi-hamdihi” de.

-Şuarâ Süresi 26/29. Ayet

Çantay Meâli: (Firavun): "Andolsun, dedi, eğer benden başka bir tanrı edinirsen seni muhakkak ve muhakkak zindana girenlerden ederim."*

Rivayet:*Beydâvi: "el-Mescûnîn"deki harf-i ta'rif ahd içindir. Yani senin ve herkesin bildiği o meşhur zindandakiler demektir. Firavun'un zindanı gayet derin ve karanlık bir çukurda idi. Mazlumlara teker teker oraya atar, ölünceye kadar bırakırdı. Akla dayalı delillerden aciz kalan zorbalara âdeti böyle tehditler savurmaktır

-Neml Süresi 27/87. Ayet

Çantay Meâli: Artık göklerde kim var, yerde kim varsa dehşetle korkmuştur. Her biri hor ve hakir O'na gelmişlerdir.*

Rivayet:*Beydâvi: Mevkif’te hazır olmuşlar, Allah'ın emrine kulak verip ona boyun eğmişlerdir.

-Ankebût Süresi 29/27. Ayet

Çantay Meâli: “Biz ona ishak ile ya'kubu da ihsan ettik. peygamberliği ve kitapları onun zürriyetine tahsis etdik. dünyâda ona mükâfatını verdik.*”

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn,: Her din mensubuna ona karşı güzel bir övgü ve muhabbet verdik.

-Rûm Süresi 30/17-18. Ayet

Çantay Meâli: “Haydi akşama girerken*, sabaha ererken*” “göklerde ve yerde hamd o’nundur. gündüzün nihayetinde de*, öğle vaktine vardığınız vakitte de*”

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn Hâzin: Akşam ve yatsı namazları bunda dahildir. Sabah namazı bunda dahildir. İkinci vakti ve namazı Öğle namazı, İbni Abbas’a (r.a.) biri,

“Kurân’da beş vakit namaz hakkında bir şey gördün mü?” diye sorunca “Evet” dedi bu ayeti okudu.

-Lokman Süresi 31/22. Ayet

Çantay Meâli: *“Kim nefsi (bütünüyle) Allah’a, onu görür gibi, teslim ederse*”*

Rivayet:* Beydâvî: İki şekilde mana verilebilir. Birincisi şekilde mana kendini bütünüyle Allah’a teslim etmek, yani yalnız O’na güvenip dayanmak, bütün işlerini ve durumunu O’na havale eylemektir. İkinci şekilde ise zatında ve nefsinde Cenab-ı Hakk’a ihlâs ve samimiyet göstermek demektir.

-Secde Süresi 32/5. Ayet

Çantay Meâli: *“Gökten yere kadar her işi o idare eder. sonra (o iş) sizin saya geldiğinizce bin sene miktarında olan (mesafeye) bir günde yine ona yükselir.*”*

Rivayet:* Râzi: Onun emri gökten kullarının üzerine iner, o emre uygun işlenen güzel ameller kendisine yükselir.

-Secde Süresi 32/16. Ayet

Çantay Meâli: *“Yanları yataklarından uzaklaşır*”*

Rivayet:* Celaleyn: Gece namazı kılmak için yataklarından kalkarlar.

-Ahzâb Süresi 33/56. Ayet

Çantay Meâli: *“Şübhesiz ki Allah ve melekleri o peygambere çok salât (ve tekrîm) ederler. ey iman edenler, siz de ona salât edin, tam bir teslîmiyyetle de selâm verin.*”*

Rivayet:*Beydâvî: Allah'tan salât, rahmet, meleklerden istiğfar, müminlerden hayır duadır. İbni Hacer'e göre Allah'tan Peygamberine salâtın manası rahmetini artırmasıdır. Diğer müminlere salâtı ise rahmet ve arındırmaktır. Mücâhidd'e nazaran Allah'tan salât, tevfik ve ismet, meleklerden yardım ve başarı, ümmetten tabi olmadır. Bazıları da: "Rabbin peygamberine salâtı onun şerefini yüceltmek ve tekrîm, meleklerin salâtı onun mükerreriyetini ortaya koymak, ümmetin salâtı da onun şefaatinin istemektir." demiştir. Meleklerden salâtın manası "Atf: esirgemek"tir. Cenab-ı Hakk'a nispet edilince ya kullarını melekleri katında yüceltmesi demek olur ki, bu Allahu Tealâ'nın peygamberlerine salâtının tefsirine daha lâyıktır, yahut sınırsız rahmeti manasıdır.

Cenâb-ı Hak'tan başkası için manası hayır ile duadır. Peygambere salât, onun şerefini ortaya koyma ve şanını yüceltme ve saygıda kusur etmemedir.

-Sebe Süresi 34/7. Ayet

Çantay Meâli: *Kâfir olanlar (birbirine şöyle) dedi(ler); "Siz didik didik parçalanıp dağıldığınız vakit her halde ve muhakkak tekrar yeni bir yaratılışa (bulunacağınızı) size (ehemmiyetle) haber vermekte olan bir adam gösterelim mi size?"**

Rivayet:*Beydâvi, Celaleyn: Ayetlerimizi batıl kabul etmeye ve insanları imandan caydırmaya yeltenenler, Peygamberimiz sallallâhü aleyhi ve sellem'in ashâbı ve ümmetinden onların izince giden müminler, yahut Abdullah bin Selâm ve arkadaşları gibi Ehl-i Kitab'ın âlimlerinden Müslüman olanlar.

-Sebe Süresi 34/16. Ayet

Çantay Meâli: *"Fakat onlar (bu nimetin şükründen) yüz çevirdiler. biz de onlara arim selini* gönderdik."*

Rivayet:* Beydâvî, Medârik, Kâmûs-ı Arabî: Arim seli, şiddetli yağmurdan meydana gelen sel demektir. Yahut arim bir vadinin adıdır. Yahut sed demektir.

-Fâtır Süresi 35/10. Ayet

Çantay Meâli: *"Kim ululanmak hevesine düşerse (bilin ki) bütün ululuk Allah 'ındır. güzel kelimeler ancak ona yükselir.*"*

Rivayet:*Hâzin, Beydâvî: Güzel kelimeler tevhid ve Şehadet kelimeleridir. Bazılarına göre "Sübhanallahi" ve'lhamdü lillahi ve lâ ilâhe illallahü vallâhü ekber'dir. Yahut bütün zikrullahtır. "Güzel kelimeler" zikri, duayı, Kur'ân okumayı içine alır.

-Sâffât Süresi 37/141. Ayet

Çantay Meâli: *"Derken kur'a çekmiş (ler) di de mağlûplardan olmuştu.*"*

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn: Kavmini terkedip bir gemiye binmişti. Gemi ilerleyince "Burada efendisinden kaç bir köle vardır. Kura atalım. Kura onu meydana çıkarır.

-Zümer Süresi 39/22. Ayet

Çantay Meâli: *"Öyle ya, Allah 'ın, göğsünde müslümanlık için inşirah verdiği bir kimse*"*

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn: Göğsünü Müslümanlığa uygun ve geniş olarak yarattığı, bu sayede tertemiz yaratılışı üzerinde kalıp daha sonra işlenebilecek yanlışlarla bozulmayan kimse.

-Şûra Süresi 42/20. Ayet

Çantay Meâli: *“Kim ahiret ekimi dilerse onun ekinini artırırız.*”*

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn: Ahiret sevabını kazanacak iyi niyetle iyi amellerde bulunursa sevabında kat kat artırarak veririz. Cenab-ı Hak sevabı ekine benzetmiştir. Çünkü sevap dünyadaki güzel amellerle elde edilen bir kazançtır.

-Duhan Süresi 44/3. Ayet

Çantay Meâli: *“Muhakkak, biz onu mübarek bir gecede indirdik.*”*

Rivayet:* Celaleyn: Kadir gecesinde, yahut Şaban ayının yarısı olan Berâet gecesinde. O gece Kur’ân-ı Kerim Levh-i mahfuz’dan, yedinci gökten dünya göğüne inmiştir.

-Fetih Süresi 48/29. Ayet

Çantay Meâli: *“Muhammed Allah’ın resulüdür. onun beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin (ve metîn), kendi aralarında merhametlidirler. onları rükû ediciler, secde ediciler olarak görürsün. onlar Allah’dan (dâima) fazl (lutüf, ihsan) ve rıza isterler. secde izinden (meydana gelen) nişanları yüzlerindedir.*”*

Rivayet:* Celaleyn: Yüzleri nurludur. Beyazdır. Dünyadaki bu secdeleri vesilesiyle ahirette de tanınacaktır.

-Hucurat Süresi 49/12. Ayet

Çantay Meâli: *“Ey iman edenler, zannın bir çoğundan kaçının. çünkü bazı zan (vardır ki) günahıdır. birbirinizin kusurunu araştırmayın. kiminiz de kiminizi arkasından çekiştirmesin.*”*

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn: Müslim, Hz. Âişe (R.A) Gıybet etmesin. Velew ki söylediği kusur o adamda mevcut olsun. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e “Gıybet nedir?” diye sorulmuştu. Buyurdu ki, “Gıybet din kardeşini hoşlanmayacağı bir şeyle anmandır. Eğer o şey kendisinde mevcut ise ona gıybet etmiş olursun, değilse ona iftira etmiş olursun.

-Kâf Süresi 50/39-40. Ayet

Çantay Meâli: “(Habîbim) ne derlerse sen (şimdilik) sabret. Rabbini, güneşin doğuşundan evvel ve batışından önce, hamd ile tesbîh (ve tenbîh) et.” “gecenin bir kısmında ve secdelerin arkalarında da onu tesbîh et.”*

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn: Sabah Namazı Öğle ve İkinci Namazları Akşam, yatsı ve teheccüd namazları Farz namazların ardından kılınan ve sünnette yeri olan nafile namazlar. Yahut vitir namazı.

-Rahman Süresi 55/4-7-15. Ayet

Çantay Meâli: “Ona beyanı o öğretti”” gök (e gelince:) onu da (Allah) yükseltti. bir de mizanı koydu,” “canını da yalın bir ateşten yarattı.”

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn: İnsanların diğer canlılar arasındaki en önemli fark olan anlamlı, makul söz söyleyebilme özelliğini. Dengeyi kurdu Adaleti tespit etti. Cinleri, yahut cinlerin babası İblisi.

-Hadid Süresi 57/11. Ayet

Çantay Meâli: “Allah’a karz-ı hasenle*”

Rivayet:*Beydâvî: Gönülden gelerek en değerli malından hayır yolunda harcamak suretiyle, bu Allah’u Tealâ’ya ödünç vermek gibidir.

-Münafikûn Süresi 63/9. Ayet

Çantay Meâli: “Ey iman edenler, sizi ne mallarınız, ne evlâtlarınız Allah’ın zikrinden*alıkoymasın”

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn: Beş vakit namazdan, yahut Kur’ân’dan, namaz gibi Allah’ı hatırlatan İbadetlerden.

-Kalem Süresi 68/16-42. Ayet

Çantay meâli: “Biz yakında onun hortumunun üstüne damga basacağız!*” “(hatırla ki o gün) baldır (lar) ın açılacağı,*”

Rivayet:*Beydâvî, Râzi, Ebussuûd: Burnunu, kibrini kıracağız. Her hakikatin çırılçıplak meydana çıkacağı, hesap ve cezanın bütün dehşetiyle hüküm süreceği.

-Nuh Süresi 71/23. Ayet

Çantay Meâli: “(Halk tabakasına:) «sakin taptıklarınızı bırakmayın. hele “ved” den, “suva” dan, “yeğius” dan, “yeuuk” dan ve “nesr” den*”

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn: Bunlar taptıkları putların en mühimlerinin adları idi.

-Leyl Süresi 92/5-7. Ayet

Çantay Meâli: “(Bundan sonra) kim verir ve sakınırsa, o en güzeli*de tasdik ederse, biz de onu en kolay hazırlarız.”

Rivayet:*Beydâvî, Celaleyn: “O en güzel” kelimeyi, tevhid kelimesi gibi hakka delalet eden kelimeleri, İslam dinini, yahut cenneti, yahut kelime-i tevhidi.

-A’la Süresi 87/1. Ayet

Çantay Meâli: Rabbinin o yüce adını teşbih (ve tenzih) et.*

Rivayet:*Celaleyn, Beydâvî: Rabbinin, Ona lâyük olmayacak şeylerden tenzih et Rabbinin adını sapık tevillerden, başkasına da o adı vermekten kaçın. Onu en yüce bir tazim ile an "Fesebbih bismi Rabbike'l-a'lâ" (el-Vâkıa suresindedir) nazil olduğu zaman Peygamber sallallâhü aleyhi ve sellem, "Bunu rükûnuzda söyleyin." buyurmuş, "Sebbihi'smi Rabbike'l-a'lâ" (yani bu ayet) indiği vakit de "Bunu secdenizde söyleyin." demiştir. Akabe bin Âmir (r.a.)'den). Bundan evvel rükûda "Allahümme leke reka'tü" "Ya Allah senin için eğildim.", secdede "Allahümme leke secedtü" "Ya Allah senin için secde ettim." Denilirdi.

-Beyyine Süresi 98/5. Ayet

Çantay Meâli: “Halbuki onlar Allah’a, onun dininde ihlâs (ve samimiyyet) sahibi ve muvahhidler olarak,*”

Rivayet:*Celaleyn: İbrahim’in (a.s.) dini üzere, bütün peygamberlere iman edici, batıl dinlerden uzak kalıcı.

-Zilzâl Süresi 99/5. Ayet

Çantay Meâli: Bununla bir topluluğun tâ ortasına girenlere (yani atlara)ki.*

Rivayet:* Beydâvî, Celaleyn: Kopardığı o tozla Yahut: Düşman mevziinde Düşman topluluğunun Mukâtil'in rivayetine göre Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem

Kinâne'den bir kabileye eşraftan Münzir bin Ömer (r.a.) kumandasında bir süvari müfrezesi göndermiş, bunlardan hayli zaman haber gelmemiş, münafıklar bu müfrezenin tamamen öldürüldüklerini yaymışlardı. Cenab-ı Hak bıı ayetlerle onların selâmette bulunduklarını, bir sabah baskını yaparak düşmanlarını mağlup ettiklerini, hattâ bu baskında düşmanların ortalarına kadar sokularak zafer ve ganimet kazandıklarını müjdelemiş, münafıkları yalanlamıştı. Bu rivayetten surenin Medine'de inmiş olduğu anlaşılır. Çünkü Mekke'de henüz cihada izin verilmemişti. Bu İlâhî andın (seyr ü sülûklerinde) yücelmiş, fikirleriyle marifetlerin ışıklarını parlatmış, hevâ ve heveslerini ve beşeriyet şehvetlerini, baskın yaparak, yenmiş, üzerlerine irfan sabahı doğmuş, kendilerine kuds nurları tecelli etmiş bulunan kâmil ruhlara ait olması da muhtemeldir.

-Asr Süresi 103/3. Ayet

Çantay Meâli: *Ancak iman edenlerle güzel güzel amel (ve hareket)lerde bulunanlar, bir de birbirine hakkı tavsiye sabrı tavsiye edenler böyle değil (onlar ziyandan müstesnadırlar).**

Rivayet:*Beydâvi, Celaleyn: Gerek itikat, gerek amel cihetinden inkârı doğru olmayan hakikatleri İmanı, Taat ve ibadete, masiyetten kaçınmaya devamı. İmamı Şâfiî hazretleri der ki: "Kur'ân'da başka hiçbir sure inmeseydi şu pek kısa bir sure bile (insanların dünya ve ahiret saadetlerini sağlamaya) yeterdi. Bu sure Kur'ân-ı Kerîm'in bütün ilimlerini kucaklıyor." Gerçekten de Cenâb-ı Hak bu üç kısa ayetinde evvelâ imandan, salih amellerden ve birbirine hak ve sabrı tavsiye etmek vazifesini yapmayan ve sırf maddi çerçevede kalan insanların hakiki bir hüsrân içinde kalacaklarını açıkladıktan sonra, onların her şeyden evvel iman, kanaat, karakter sahibi olmalarını emretmiş, sonra fiile ve tatbika geçmeyen bir inanışın amelî bir fayda sağlayamayacağına işaretle bunun fiilen de ispatı gerektiğini, bundan dolayı güzel güzel amel ve hareketlerin, yani dinî, ferdî ve ahlâkî vazifelerin ve ibadetlerin de aslâ ihmal edilmemesini açıkça ifade buyurmuştu. Ayrıca şahsî bir itikad ve amelin sadece ferdi olgunlaştırabileceği halde, bunun cemiyette medeniyet bakımından yükselmeyi sağlamaya kâfi gelemeyeceğini göstermek üzere bize birbirimize hakkı ve sabr ü sebatı tavsiye etmemizi, yani dürüst itikad ve amellerimizi cemiyete de aşılıpamızı ve her ferdin diğer fertler ve onlardan teşekkül eden cemiyet üzerinde de tabî bir kontrol oluşturarak, onlara karşı, hakikatle, samimiyetle ve kardeşlik hissiyle "Emr-i bi'l-ma'ruf, nehy-i ani'l münker" vazifelerini yerine getirmesi lüzumunu

açıklamıştır. İbni Abbas'a (r.a.) göre Cenâb-ı Hakk'ın "dehr: devam edegelen zaman" manasına gelen "asr"a yemin etmesi, daima tekrarlanan ve yenilene gelen zamanların ma'kul ve meşrû gereklerini de gözden kaçırmamızın aslâ doğru olamayacağına dair bir işaret sayılabilir. Görülüyor ki İmam-ı Şâfiî hazretlerinin sözü hakikatin ta kendisidir. İmam Taberâninin Evsak'ında Beyhakî'nin Şuab'ın da Ebû Huzeyfe'den (r.a.) rivayet ettiklerine göre Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem'in ashabından iki zat birbirine kavuşunca biri diğerine ve'l-Asrı suresini okumadan, sonra da selâm vermeden ayrılmazlardı.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında meâller, özellikle Arapça bilmeyen okuyucular için önemli bir işlev üstlenmektedir. Ancak meâl çalışmaları salt lafzî tercümeyle sınırlı kalmadığında, mütercimın tefsirî tercihleri ve rivayet kaynaklı açıklamaları metne dâhil etmesi kaçınılmaz hâle gelmektedir. Bu çalışma, Kur'ân meâllerinde tefsirî rivayetlerin kullanımını Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm adlı eseri üzerinden incelemeyi amaçlamıştır.

Yapılan inceleme sonucunda, Hasan Basri Çantay'ın meâlinde rivayet tefsirine önemli ölçüde yer verdiği görülmüştür. Çantay, özellikle ayetlerin nüzûl sebeplerini, sahabe ve tâbiîn rivayetlerini, zaman zaman da hadisleri esas alarak meâlini zenginleştirmiştir. Bu durum, onun meâlini klasik anlamda salt bir tercümeden ziyade, sınırlı fakat bilinçli bir tefsir hüviyetine yaklaştırmaktadır. Çantay'ın rivayetleri kullanırken çoğunlukla Ehl-i Sünnet tefsir geleneğine bağlı kaldığı, rivayetlerin ayetin anlamını açıklayıcı ve okuyucuyu yönlendirici bir fonksiyon üstlendiği tespit edilmiştir.

Bununla birlikte, meâl metninde yer alan tefsirî rivayetlerin her zaman açık biçimde ayrıştırılmaması, okuyucu açısından tercüme ile yorum arasındaki sınırın zaman zaman belirsizleşmesine yol açabilmektedir. Bu durum, meâl-tefsir ayrımı bağlamında metodolojik bir tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Ancak Çantay'ın dönem şartları, hedef kitlesi ve Kur'ân'ı doğru anlama kaygısı göz önünde bulundurulduğunda, bu yaklaşımın bilinçli ve didaktik bir tercih olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak Hasan Basri Çantay'ın meâli, Kur'ân meâllerinde tefsirî rivayetlerin nasıl ve hangi amaçlarla kullanılabileceğini gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu çalışma, meâl literatüründe rivayet-tefsir ilişkisini ortaya koyması bakımından literatüre katkı sağlamayı hedeflemekte olup, ileride yapılacak karşılaştırmalı meâl ve tefsir çalışmalarına da zemin hazırlayabilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Alûsî, Şihâbuddîn Mahmûd. Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî. Thk. Ali Abdûlbârî Atıyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Aydar, Hidâyet. Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi. İstanbul: Kur'ân Okulu Yayıncılık, 1996.
- Câhiz. el-Beyân ve't-tebyîn. Thk. Abdüsselâm Hârûn. Kahire, 1948.
- Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Usûlü. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Çantay, Hasan Basri. Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm. 2. Baskı. İstanbul: Bilimevi Basın Yayın, 2008.
- Demirci, Muhsin. Tefsir Tarihi. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- İnan, Abdülkadir. Makaleler ve İncelemeler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Özek, Ali vd. Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli. Haz. Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Rabdâvî, Mahmûd. "Tarih Boyunca Kur'ân Tercümelerinin Amaçları ve Çeşitleri." Çev. Zafer Kızıklı. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 8/3.
- Sağdıç, Ruhi Naci. "Kur'ân Tercümeleri Münasebetiyle Mehmet Âkif Merhum Hakkındaki Hatıralar." Sebilürreşad 11/269 (1958).
- Saka, Şevki. "Türkçe Kur'ân mı?" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 39 (1999).
- Sultân Veled. Rebâbnâme. Ed. Ali Sultânî Gird Fermerzî. Tahran: Müessese-i Mutâleât-i İslâmî, 1359/1980.
- Sülün, Murat. Kur'ân-ı Kerîm'de "Yaratma" – Kavramsal Çerçeve: Din ve Bilim Açısından Yaratılış. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. et-Tefsîr ve'l-müfessirûn. Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1396/1976.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm. Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân. 2. Baskı. Kahire: Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1373/1953.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Zeki KESKİN

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

The author declares that he have no competing interests.